

**ΙΑΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ
ΚΑΙ ΖΗΤΗΣΗΣ ΝΟΤΙΟΥ ΕΛΛΑΔΑΣ. ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ
ΜΕ ΤΗΝ ΔΙΕΘΝΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ**

Φοιτήτρια: Χαραλαμπίδου Χρυσανγή Α.Μ 4696

Εισηγητής/ Επιβλέπων Καθηγητής:

Φραγκούλης Αντώνιος

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Εισαγωγή</i>	<i>σελ. 1-3</i>
<i>Κεφάλαιο 1^ο Τουριστική Ανάπτυξη και Στοιχεία Ιαματικού Τουρισμού στην Ελλάδα</i>	
<i>1.1 Τουριστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα</i>	<i>σελ. 4-5</i>
<i>1.2 Το εννοιολογικό περιεχόμενο του τουρισμού</i>	<i>σελ. 5-6</i>
<i>1.3 Η εξέλιξη του τουρισμού και η Σημασία του</i>	<i>σελ. 7-9</i>
<i>1.4 Οι επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στον Πολιτισμό, στην Κοινωνία και στην Οικονομία</i>	<i>σελ. 9-11</i>
<i>1.5 Οι επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στο Περιβάλλον</i>	<i>σελ. 11-13</i>
<i>1.6 Ιαματικός Τουρισμός στην Ελλάδα και Ευρώπη</i>	<i>σελ. 13-15</i>
<i>1.7 Ιαματικός Τουρισμός – Ιστορική Αναδρομή</i>	<i>σελ. 15-16</i>
<i>1.7.1 Θεραπευτική Χρήση των Ιαματικών Νερών</i>	<i>σελ. 16-18</i>
<i>1.8 Στατιστικά Στοιχεία Σχετικά με τον Ιαματικό Τουρισμό</i>	<i>σελ. 18-22</i>
<i>Κεφάλαιο 2^ο Ιαματικός Τουρισμός στη Νότια Ελλάδα</i>	
<i>2.1 Ιαματικές Πηγές στη Νότιο Ελλάδα</i>	<i>σελ. 23-26</i>
<i>2.2 Χαρακτηριστικά Ιαματικών Πηγών</i>	<i>σελ. 27-28</i>
<i>2.3 Η Αγορά των Ιαματικών Πηγών στην Ελλάδα</i>	<i>σελ. 28-33</i>
<i>2.3.1 Στρατηγικές Ανάπτυξης Ιαματικού Τουρισμού στην Ελλάδα</i>	<i>σελ. 33-37</i>
<i>2.4 Γεωγραφική Κατανομή Ιαματικών Πηγών</i>	<i>σελ. 37-40</i>
<i>2.5 Περιβάλλον Ιαματικών Πηγών και Φυσικοχημικά Χαρακτηριστικά</i>	<i>σελ. 40-47</i>
<i>2.6 Είδη Θεραπείας και Παθήσεις για τις Οποίες Ενδύκνεται</i>	
<i>2.6.1 Λουτροθεραπεία για Παθήσεις του μυοσκελετικού συστήματος (ρευματικές παθήσεις)</i>	<i>σελ. 48</i>
<i>2.6.2 Δερματολογικές Παθήσεις</i>	<i>σελ. 49-50</i>
<i>2.6.3 Πηλοθεραπεία</i>	<i>σελ. 50-51</i>
<i>2.6.4 Ποσιθεραπεία</i>	<i>σελ. 51</i>
<i>2.6.5 Εισπνευσιοθεραπεία</i>	<i>σελ. 52</i>
<i>2.7 Συμβολή Ιαματικού Τουρισμού στον Τουρισμό – Στοιχεία Προσφοράς και Ζήτησης στον Ιαματικό Τουρισμό</i>	<i>σελ. 52-56</i>
<i>Κεφάλαιο 3^ο Διεθνής Εμπειρία και Πρακτική</i>	
<i>3.1 Σημερινή Κατάσταση στην Ευρώπη</i>	<i>σελ. 57-58</i>
<i>3.2 Χώρες Ανταγωνισμού</i>	<i>σελ. 58-64</i>
<i>3.3 Προσφορά και Ζήτηση Ιαματικού Τουρισμού στην Ευρώπη</i>	<i>σελ. 64-66</i>
<i>Συμπεράσματα</i>	<i>σελ. 66-67</i>
<i>Βιβλιογραφία</i>	
<i>Ελληνική Βιβλιογραφία</i>	<i>σελ. 68-71</i>
<i>Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία</i>	<i>σελ. 72-73</i>
<i>Διαδουκτακές Αναφορές</i>	<i>σελ. 73-74</i>

Εισαγωγή

1.1 Ιαματικός Τουρισμός και Ιστορική Εξέλιξη

Η χρήση των φυσικών μεταλλικών - θερμών νερών στην υπηρεσία της ανθρώπινης υγείας αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο και πανάρχαιο. Οι αρχαίοι Έλληνες κληρονόμησαν την “υδροφιλία” από τους Ομηρικούς χρόνους, καθώς διαπίστωσαν από την συχνή επαφή τους με το νερό μόνο ωφέλειες θα μπορούσαν να έχουν. Από το 1500 π.Χ. ήδη άρχισε η συστηματική χρήση των λουτρών, ενώ η μεγάλη διάδοσή τους τα κατέστησε δημοτικό ζήτημα από ιδιωτικό που ήταν νωρίτερα. Από τον 5ο π.Χ. αιώνα υπάρχουν τα δημόσια λουτρά ενώ από τότε ο Ηρόδοτος περιγράφει μερικές πηγές νερού που ασκούν ευεργετική επίδραση στον οργανισμό και συνιστά την ιαματική λουτροθεραπεία των 21 ημερών. Αναμφισβήτητα ωστόσο η συστηματική γνώση της υδροθεραπευτικής γνώσης ανήκει στον Ισοκράτη (460-375 π.Χ).

Η περίοδος της σύγχρονης επιστημονικής προσέγγισης των ιαματικών πηγών και του θερμαλισμού αρχίζει στην Κύθνο το 1830, ενώ στα σύγχρονα θερμαλιστικά κέντρα υιοθετείται σύμφωνα με την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, μια ευρεία αποδοχή της έννοιας της θεραπείας (επανορθωτική, προληπτική) που βασίζεται σε μια στρατηγική προώθηση της υγείας.

Ο ιαματικός τουρισμός είναι μια μορφή εναλλακτικού τουρισμού που στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα. Στο Νομό Σερρών συναντά κανείς πολλές μορφές εναλλακτικού τουρισμού. Μια από αυτές για παράδειγμα, είναι τα Ιαματικά Λουτρά Σιδηροκάστρου. Απέχουν 6 χιλιόμετρα από την πόλη και αποτελούν σημαντικό μοχλό ανάπτυξης για την περιοχή. Σύμφωνα με το νέο Δημοτικό και Κοινοτικό κώδικα 3463/2006 όπου όλες δημοτικές και κοινοτικές επιχειρήσεις θα πρέπει να γίνουν ανώνυμες εταιρείες.

Η έννοια της ποιότητας ζωής τις τελευταίες δεκαετίες έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον ερευνητών στο χώρο της υγείας και ειδικότερα στο χώρο της ψυχικής υγείας, θεωρώντας ως επίκεντρο παραμέτρους όπως η ψυχολογική ευεξία και η ικανοποίηση από τη ζωή. Η έννοια «ποιότητα ζωής» δεν έχει ακόμα καθοριστεί μ, ένα συγκεκριμένο και ομοιόμορφο τρόπο, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ακόμη πολλές εννοιολογικές ασάφειες. Η θεώρηση της ποιότητας ζωής μπορεί να είναι υποκειμενική, όπου αξιολογείται από το ίδιο το άτομο με κριτήρια υποκειμενικά, αλλά και αντικειμενική, όπου καθορίζεται από την εκτίμηση των εξωτερικών συνθηκών.

Τα παραδοσιακά θεωρητικά μοντέλα ποιότητας ζωής βασίζονται κυρίως σε αντικειμενικούς και υποκειμενικούς δείκτες, αλλά και στο συνδυασμό ανάμεσά τους. Θεωρείται όμως ότι πρέπει επιπλέον να διερευνηθούν και οι εσωτερικές ψυχολογικές διεργασίες του ατόμου που επενεργούν ως διαμεσολαβητικοί μηχανισμοί για την υποκειμενική εκτίμηση της ποιότητας ζωής. Η ποιότητα ζωής χρησιμοποιείται σήμερα εκτεταμένα ως δείκτης αξιολόγησης των θεραπευτικών παρεμβάσεων και στρατηγικών που έχουν ως στόχο τη βελτίωση της ψυχικής υγείας.

Η ποιότητα ζωής έχει μελετηθεί ιδιαίτερα στην περίπτωση των ασθενών που πάσχουν από μια σοβαρή και χρόνια ψυχική διαταραχή και ειδικά της σχιζοφρένειας, κυρίως λόγω της αναπηρίας και ανικανότητας που αυτή επιφέρει στο άτομο, αλλά και λόγω της αναγκαιότητας για ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου πλαισίου παροχής ψυχοκοινωνικών υπηρεσιών για την κάλυψη των πολλαπλών αναγκών των χρόνιων ψυχιατρικών ασθενών. Η αξιολόγηση της ποιότητας ζωής γίνεται με τη χρήση ψυχομετρικών εργαλείων, κυρίως ερωτηματολογίων. Τα περισσότερα όργανα εξετάζουν την ποιότητα ζωής σφαιρικά, αξιολογώντας διάφορες πλευρές ή διαστάσεις του ατόμου, όπως η λειτουργικότητα στον κοινωνικό, οικογενειακό, σεξουαλικό και εργασιακό τομέα, η ψυχολογική ευεξία, καθώς και χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος που θεωρούνται ότι καθορίζουν ως ένα βαθμό την ποιότητα ζωής, όπως το φυσικό περιβάλλον, η ποιότητα του χώρου στέγασης, οι οικονομικοί πόροι και οι ευκαιρίες για απασχόληση, ψυχαγωγία και εκπαίδευση.

Τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκαν εργαλεία που είναι εξειδικευμένα και απευθύνονται σε ασθενείς που πάσχουν από μια συγκεκριμένη ψυχική νόσο, εξετάζοντας την ποιότητα ζωής σε συνάρτηση με την υγεία και τις πολλαπλές επιπτώσεις της νόσου ή της θεραπείας. Πολλά, πάντως, είναι τα μεθοδολογικά προβλήματα που προκύπτουν και απαιτούν ενδελεχή διερεύνηση στην αξιολόγηση της ποιότητας ζωής στις ψυχικές διαταραχές.

Ο Θερμαλισμός είναι ένα σύνολο οργανωμένων και αλληλοσυμπληρούμενων δράσεων με κυρίαρχο στοιχείο αυτό της χρήσης των ιαματικών φυσικών πόρων με στόχο την πρόληψη, την διατήρηση και την αποκατάσταση της σωματικής και ψυχικής υγείας του ανθρώπου. Η Υδροθεραπεία είναι η θεραπευτική αγωγή η οποία στηρίζεται στη χρήση του Ιαματικού Νερού. Βασίζεται στην αξιοποίηση των φυσικών και χημικών αναγκών του ανθρώπινου οργανισμού. Η μορφή, ο τρόπος, η διάρκεια και η συχνότητα της θεραπείας καθορίζουν τα αποτελέσματα της.

Στο Νομό Σερρών για παράδειγμα υπάρχουν τρεις φυσικές ιαματικές

υδροθεραπευτικές πηγές - η ιαματική Πηγή Σιδηροκάστρου, τα Λουτρά Θερμών Νιγρίτας και η ιαματική πηγή του Αγκίστρου - με θεραπευτικές ενδείξεις για ρευματοπάθειες και αρθροπάθειες, αρθρίτιδες, δερματοπάθειες, γυναικολογικές παθήσεις, σπονδυλοαρθρίτιδες, δισκοπάθειες, μυαλγίες, ισχιαλγίες, οσφυαλγίες και γενικές παθήσεις των αρθρώσεων. Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 252-270 του Νέου Δημοτικού και Κοινοτικού Κώδικα (Ν 3463/2006) θα πρέπει όλες οι δημοτικές επιχειρήσεις ιαματικών λουτρών της Ελλάδος να μετατραπούν σε ανώνυμες εταιρείες. Διαπιστώνεται λοιπόν η ανάγκη μιας μελέτης για την βιωσιμότητα τους ως ιδιωτικές πλέον επιχειρήσεις.

1. Κεφάλαιο 1^ο : Τουριστική Ανάπτυξη και Στοιχεία Ιαματικού Τουρισμού στην Ελλάδα

1.1 Τουριστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί έντονα το φαινόμενο της αύξησης του τουρισμού όχι μόνο με προορισμό τις χώρες του εξωτερικού αλλά και την Ελλάδα. Η αύξηση αυτή εξαρτάται σημαντικά από την οικονομική κατάσταση της κάθε χώρας και συνεπώς των κατοίκων της, την ηρεμία που επικρατεί στις σχέσεις μεταξύ των κρατών αλλά και στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της κάθε χώρας. Αποτελεί γεγονός πως όταν υπάρχει μια κατάσταση σταθερής και υγιούς οικονομίας, ο πελάτης – τουρίστας μπορεί να προγραμματίσει σωστά την περίοδο των διακοπών του είτε χειμώνα είτε καλοκαίρι, βάση των εσόδων του. Για να μπορέσει όμως μια χώρα όπως η Ελλάδα να προσελκύσει έναν αριθμό τουριστών, θα πρέπει να διαθέτει εκείνο το φυσικό περιβάλλον στην ύπαιθρο το οποίο θα μπορεί να

προσφέρει κάποιες φυσικές ομορφιές και στιγμές ξεγνοιασιάς και ξεκούρασης.

Υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι επιλέγουν να κάνουν τις διακοπές τους σε διάφορες χρονικές περιόδους εντός του χρόνου και αντί να προτιμήσουν ένα ήσυχο μέρος για ξεκούραση με ωραία θάλασσα και αρμονική φυσική ζωή, προτιμούν να περάσουν ένα διάστημα μακριά από το άγχος της καθημερινότητας και της δουλειάς σε ένα περιβάλλον όπου θα τους προσφέρει την περιπέτεια και συγκεκριμένες δραστηριότητες. Για το λόγο αυτό, έχουν αναπτυχθεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια διάφορα καταλύματα υπαίθριου τουρισμού τα οποία προσελκύουν ένα μεγάλο αριθμό πελατών με σκοπό την διαμονή σε αυτά και την απόλαυση του φυσικού περιβάλλοντος.

Η Ελλάδα διαθέτει μια πληθώρα τόπων και τουριστικών θερέτρων, όπου κάποιος μπορεί να απολαύσει ήσυχες ή περιπετειώδης διακοπές. Οι διακοπές στην ύπαιθρο διεξάγονται συνήθως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες ή την άνοιξη όπου και ο καιρός προσφέρεται για αυτές. Από τα πλέον δημοφιλέστερα μέρη όπου λειτουργούν καταλύματα στην ύπαιθρο, θεωρείται η περιοχή από την Στερεά Ελλάδα και πάνω. Τα μέρη εκείνα διαθέτουν κατάλληλα ψηλά βουνά και τις φυσικές πηγές όπως ποτάμια, δάση και απότομες κορφές.

Ο τουρισμός υπαίθρου έχει ως σκοπό, ο τουρίστας να γνωρίσει καλύτερα τον τόπο και να περιηγηθεί στα δασώδη μονοπάτια, τις γαλήνιες λίμνες ή τα ορμητικά ποτάμια και γενικότερα σε ότι ιδιαίτερο υπάρχει η δυνατότητα να συναντήσει κανείς στο φυσικό τοπίο του τουριστικού του προορισμού. Το φυσικό αυτό τοπίο θα μπορούσε να συνδυαστεί με την δυνατότητα για αθλήματα περιπέτειας (extreme sports) καθώς και την ξενάγηση σε παλιές εκκλησιές και μοναστήρια, πέτρινα γεφύρια και αρχαιολογικά ευρήματα. Ιδιαίτερα σημαντική έτσι ώστε να εγκλιματιστεί πλήρως με την περιοχή και με τον καθημερινό τρόπο ζωής της ο τουρίστας, είναι η συμμετοχή σε τοπικά πανηγύρια, γιορτές, έθιμα. Με λίγα λόγια ο τουρίστας γίνεται μέλος, έστω και προσωρινά, αυτού του τόπου που επισκέφθηκε και μέσω ουσιαστικά των διακοπών του και της ψυχαγωγίας του αποκτά γνώσεις για την περιοχή υπαίθρου που επισκέφτηκε.

1.2 Το εννοιολογικό περιεχόμενο του τουρισμού

Πολλοί οι οποίοι ασχολούνται με το φαινόμενο του Τουρισμού στην Ελλάδα, έχουν διατυπώσει κατά καιρούς την ερώτηση Ποια πραγματικά είναι η κατάσταση του Τουρισμού στις μέρες μας. Είναι πραγματικότητα πως ο τομέας αυτός είναι ιδιαίτερος σημαντικός, αφού έχει αποδειχτεί ότι συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στην αύξηση του Α.Ε.Π. κάθε χώρας. Στις

μέρες μας δραστηριοποιούνται πάνω από δύο εκατομμύρια τουριστικές εταιρείες, όλες μέσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο αριθμός αυτών των επιχειρήσεων αναμένεται να αυξηθεί δραματικά τα επόμενα χρόνια, λόγω των δυνατοτήτων που προσφέρονται σε αυτόν τον τομέα.

Η έννοια του τουρισμού αρχίζει να απασχολεί τους υπευθύνους των κρατών αλλά και των επιχειρήσεων οι οποίες άρχισαν να δραστηριοποιούνται δυναμικά στο τομέα αυτό, μετά την έλευση του 1960 όπου όλο και περισσότεροι είναι εκείνοι που αναζητούν την ηρεμία της φύσης για ξεκούραση και χαλάρωση από το άγχος της καθημερινότητας. Ο τουρισμός ως έννοια είναι άμεσα συνδεδεμένος με την αποχή των ατόμων από την καθημερινή τους εργασία για ένα μικρό χρονικό διάστημα, συνήθως από 3-4 μέρες έως ένα μήνα περίπου και κατά το οποίο χρονικό διάστημα οι άνθρωποι ασχολούνται με πράγματα ευχάριστα και τα οποία τους διασκεδάζουν και τους χαλαρώνουν. Στις μέρες μας το περιεχόμενο του τουρισμού είναι άμεσα συνδεδεμένο με την επιλογή ενός τόπου το οποίο κάποιος πραγματικά επιθυμεί να επισκεφτεί με σκοπό να γνωρίσει τα μέρη τα οποία υπάρχουν στο τόπο αυτό, να γευτεί τις παραδοσιακές συνταγές φαγητού αλλά και να γνωρίζει τα όποια πολιτιστικά ή άλλα αρχαιολογικά και νεότερα μνημεία διαθέτει.

Αναφορικά με τον τουρισμό υπαίθρου, θα πρέπει να αναφερθεί πως ο κλάδος αυτός έχει αναπτυχθεί στον ελληνικό χώρο από το 1980 και έπειτα όπου κάνουν την εμφανισή τους μαζικότερα τα καταλύματα υπαίθρου παράλληλα με τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν στις περιοχές που δραστηριοποιούνται. Ο τουρισμός υπαίθρου είναι μια ήπια μορφή βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και πολυδραστηριότητας στον χώρο υπαίθρου. Ουσιαστικά αποτελεί την παράλληλη ανάπτυξη δραστηριοτήτων που αποσκοπεί στην οικονομική και την κοινωνική αναβάθμιση των περιοχών της υπαίθρου, με την ανάδειξη και στήριξη:

- *της ήπιας και μικρής κλίμακας προσφοράς τουριστικών υπηρεσιών*
- *της τοπικής υπαίθριας παραγωγής*
- *της δημιουργίας και εμπορίας παραδοσιακών προϊόντων υπαίθρου*
- *του πολιτιστικού και φυσικού πλούτου της κάθε περιοχής*

Από την άποψη αυτή, η ανάπτυξη του τουρισμού υπαίθρου, ενδιαφέρει κυρίως φορείς και επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε αυτήν και σε αγροτικές περιοχές όπως παραδοσιακά καταλύματα, παραδοσιακά εστιατόρια και καφενεία, παραγωγούς και εμπόρους τοπικών προϊόντων, επιχειρήσεις δραστηριοτήτων, μουσεία κάθε είδους, διάφορους συλλόγους όπως Πολιτιστικούς, Φυσιολατρικούς η Ορειβατικούς και

Συνεταιρισμούς όπως Γυναικείους και Αγροτικούς, την Τοπική Αυτοδιοίκηση και τα σχολεία και Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.

Γενικότερα ο τουρισμός είναι πράγματι μία από τις οικονομικές δραστηριότητες με το σημαντικότερο δυναμικό για τη δημιουργία μελλοντικής ανάπτυξης και απασχόλησης στην Ε.Ε. Υπό το στενότερο ορισμό του, ο τουρισμός παράγει σήμερα πάνω από το 4% του ΑΕγχΠ της Ε.Ε. και ποικίλλει από 2% περίπου σε διάφορα νέα κράτη μέλη έως 12% στη Μάλτα. Η έμμεση συμβολή του στο ΑΕγχΠ είναι πολύ υψηλότερη - ο τουρισμός παράγει έμμεσα πάνω από 10% του ΑεγχΠ της Ε.Ε. και παρέχει περίπου 12% του συνόλου των θέσεων εργασίας.

1.3 Η Εξέλιξη του Τουρισμού και η Σημασία του

Ο Τουρισμός όπως τον γνωρίζουμε στις μέρες μας, αποτελεί κατεξοχήν φαινόμενο του 20ου αιώνα. Η αρχή μαζικού τουρισμού ξεκίνησε από την χώρα της Αγγλίας κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης με την άνοδο της αστικής τάξης και την σχετική φθηνή μεταφορά. Η δημιουργία της εμπορικής αεροπορικής βιομηχανίας μετά το τέλος του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου και η μετέπειτα ανάπτυξη των υπερηχητικών αεροσκαφών στη δεκαετία του 1950, έδωσε το σήμα για την γρήγορη ανάπτυξη των υπερπόντιων ταξιδιών. Αυτή η ανάπτυξη οδήγησε στη δημιουργία και ανάπτυξη μιας νέας βιομηχανίας, εκείνης της Τουριστικής. Με τη σειρά του, ο Διεθνής Τουρισμός έγινε το σημείο ενδιαφέροντος για έναν μεγάλο αριθμό κυβερνήσεων σε όλο τον κόσμο, αφού όχι μόνο έδινε νέες θέσεις εργασίας αλλά μετατρέπονταν ένα σημαντικό μέσο για την εισροή ξένου συναλλάγματος.

Ο τουρισμός στις μέρες μας έχει αναπτυχθεί σημαντικά σε οικονομική και σε κοινωνική σημασία, είτε αυτός απευθύνεται σε τουρισμό πόλης είτε υπαίθρου και στα διάφορα καταλύματα και ξενοδοχειακές μονάδες που λειτουργούν εκεί. Άλλωστε, ο πιο γρήγορα αναπτυσσόμενος οικονομικός τομέας των πιο αναπτυγμένων βιομηχανικά χωρών τα τελευταία χρόνια, είναι ο τομέας των υπηρεσιών. Το μεγαλύτερο κομμάτι του τομέα των υπηρεσιών είναι τα ταξίδια και ο τουρισμός.

Αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός πως τουρισμός είναι δυνατόν να αποτελέσει μέσο αναζωογόνησης και ανανέωσης των ανθρώπων εκτός από απλό μέσο ξεκούρασης εντός μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Η βελτίωση των εγκαταστάσεων των τουριστικών πόλεων της χώρας με σύγχρονη υποδομή και εξοπλισμό, θεωρείται αναγκαία για την πλήρη αξιοποίηση των τουριστικών ιδιοτήτων των πόλεων αλλά και των τοπίων που επισκέπτονται οι τουρίστες που φθάνουν στην χώρα μας κάθε χρόνο. Ταυτόχρονα, η ένταξη των πόλεων και

τοπίων αυτών σε ένα πλέγμα ποικίλων εγκαταστάσεων που μπορούν να συνδυάζουν και άλλες δραστηριότητες όπως αθλητισμός για όλες τις ηλικίες, πολιτιστικά, εγκαταστάσεις αναψυχής για νέους και παιδιά και πάρκα πρασίνου, επιτυγχάνεται μέσω της ανάδειξης νέων ανθρώπων οι οποίοι ασχολούνται με την βιομηχανία του τουρισμού στην Ελλάδα και απασχολούνται σε οργανισμούς και ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Επομένως βασικός σκοπός των αναπτυξιακών σχεδιασμών του τομέα του τουρισμού σε σχέση με την τουριστική ανάπτυξη των διαφόρων καταλυμμάτων, θα πρέπει να είναι η προσέλκυση νέων επενδύσεων στον τομέα αυτό ώστε να αναπτυχθούν σύγχρονα κέντρα τουρισμού και αντίστοιχες ξενοδοχειακές μονάδες, όπως ήδη γίνεται με ταχείς ρυθμούς στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Τα κέντρα αυτά προσφέρονται για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών του τουριστικού προϊόντος και παρουσιάζουν αυξημένη ζήτηση τελευταία. Ήδη έχει επιδειχθεί ενδιαφέρον από ξένους και Έλληνες επενδυτές για την αξιοποίηση των τουριστικών πηγών της Ελλάδας με απώτερο στόχο την μετατροπή τους σε σύγχρονα κέντρα τουρισμού και αναψυχής.

Οι νέοι οι οποίοι σκοπεύουν να ασχοληθούν με την τουριστική βιομηχανία και αποφοιτούν από τις Ανώτερες σχολές τουριστικής εκπαίδευσης, έχουν ως πρωταρχικό σκοπό την αναβάθμιση των περιοχών με ήδη αναπτυγμένη υποδομή για τις ανάγκες του εποχιακού τουρισμού και οι οποίες ξεκινούν με σημαντικό πλεονέκτημα συγκριτικά με περιοχές που δεν έχουν αναδειχθεί ακόμα σε αξιοσημείωτα τουριστικά κέντρα. Οι απόφοιτοι των σχολών αυτών και οι οποίοι ξεκινούν να εργάζονται σε τουριστικές επιχειρήσεις, ξέρουν πως θα πρέπει να δώσουν ιδιαίτερη βαρύτητα στα μη καθιερωμένα τουριστικά κέντρα, παρόλα τα φυσικά πλεονεκτήματα που διαθέτουν και αποτελούν νέους τουριστικούς τόπους.

Γεγονός πάντως είναι πως οι τόποι αυτοί θα πρέπει να διαθέτουν πολύ καλό εξοπλισμό για να μπορέσουν να ανταγωνιστούν με επιτυχία τα ήδη καθιερωμένα κέντρα. Για το λόγο λοιπόν ότι ο τουρισμός πλέον αποτελεί μια ολόκληρη βιομηχανία με απαιτήσεις που γεννιούνται σε καθημερινή βάση, οι ειδικοί προσπαθούν να εκπαιδεύουν τους νέους και μελλοντικά εργαζόμενους στη τουριστική βιομηχανία, με τρόπο τέτοιο ώστε να μπορούν να αντιλαμβάνονται πως βασικό αίτημα στον τομέα αυτό είναι η ευχέρεια προσπέλασης δηλαδή οι περιοχές που προορίζονται για κέντρα τουρισμού μακράς παραμονής και θα πρέπει να βρίσκονται κοντά σε αερολιμένα και να εξυπηρετούνται από καλό οδικό δίκτυο.

Χαρακτηριστικό της τουριστικής ανάπτυξης υπαίθρου είναι η άμεση αλληλεξάρτηση των επαγγελματιών μεταξύ τους αλλά και με τον τουρίστα η οποία πηγάζει από το γεγονός ότι στο τουρισμό υπαίθρου ο τουρίστας είναι επισκέπτης, φίλος, θαυμαστής του τόπου, είναι

ένας «φιλοξενούμενος», ένας ταξιδιώτης που αναζητά τα μυστικά, την αυθεντικότητα και την ομορφιά του τόπου, εστιάζοντας στην ήσυχη ζωή, τη φυσική κληρονομιά και όλα όσα μοναδικά και ξεχωριστά έχει να προσφέρει ο κάθε προορισμός.

Ολόκληρη η φιλοσοφία του τουρισμού υπαίθρου βασίζεται στη διαπροσωπική, ανθρώπινη, άμεση και φιλόξενη σχέση μεταξύ του κατοίκου της και του επισκέπτη. Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητο ο επισκέπτης να έρθει σε επαφή με τη φύση, με την καλλιέργεια της γης, την περισυλλογή του καρπού, με τους ανθρώπους της περιοχής. Ο επισκέπτης μαθαίνει να φτιάχνει στον αργαλειό, να κεντάει, να παρατηρεί τα ζώα και τα πουλιά, να δοκιμάζει το κρασί και το τσίπουρο, να συμμετέχει στην παραγωγή τους, να καταλαβαίνει τη σωστή ώρα του τρύγου, τη γεύση, το άρωμα, το χρώμα του κρασιού της περιοχής μας, τη χρήση του κρόκου, τη διαφορά στις ποικιλίες του μελιού, τη διαδικασία και επιλογή κατά την περισυλλογή των μανιταριών ή των κάστανων.

1.4 Οι Επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στον Πολιτισμό, στην Κοινωνία και στην Οικονομία

Μέσω της κατάλληλης τουριστικής εκπαίδευσης που προσφέρεται στους νέους που επιθυμούν να δραστηριοποιηθούν στον κλάδο του τουρισμού, δύναται να καταστεί σαφές από αυτά τα άτομα και γενικότερα από όλους όσους ασχολούνται με την τουριστική βιομηχανία ότι πριν από κάθε είδους ανάπτυξη για την αξιοποίηση των συγκεκριμένων πηγών, χρειάζεται να ληφθούν μέτρα για την προστασία του πολιτισμού και την εξασφάλιση της ακεραιότητάς της. Η τουριστική εκπαίδευση συμβάλει αποτελεσματικά στην διατήρηση του γνήσιου πολιτισμού στα κέντρα παραθερισμού και τουριστικών πόλεων και πρέπει να αποτελεί κύριο μέλημα. Είναι γνωστό ότι η όποια υποβάθμιση του πολιτισμού, συντελεί και στη μείωση της ανταγωνιστικότητας ενός συγκεκριμένου θέρετρου στην τουριστική αγορά.

Επιπρόσθετα ο ρόλος της τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα και ειδικότερα στον κοινωνικό τομέα, είναι να εξασθενήσει το φαινόμενο της μερικής απασχόλησης των εργαζομένων στον τομέα αυτό και την εποχικότητα. Η απασχόληση και η αγορά εργασίας που δημιουργεί γενικά ο τουρισμός χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα και περιοδικότητα, από χαμηλές ειδικεύσεις, υψηλό δείκτη μη σταθερής στην ίδια μονάδα απασχόλησης, περιορισμένα ποσοστά συνδικαλισμού και γι' αυτό οι θέσεις εργασίας είναι χαμηλά αμειβόμενες και καλύπτονται κυρίως από γυναίκες, νέους - νέες που δουλεύουν «part time» και οικονομικούς μετανάστες. Σε όλα τα παραπάνω διακρίνονται τέσσερις

κατηγορίες απασχολούμενων :

- 1 Διοικητικό ειδικευμένο προσωπικό στην έδρα της τουριστικής επιχείρησης. Το προσωπικό αυτής της κατηγορίας είναι ολιγάριθμο και ιδιαίτερα ειδικευμένο
- 2 Χαμηλής ειδίκευσης προσωπικό στην ξενοδοχειακή μονάδα σε τομείς υποδοχής, εστιατόρια και κουζίνα, λογιστήριο, τοπική διεύθυνση, δημόσιες σχέσεις, προμήθειες κ.α.
- 3 Τεχνικό προσωπικό και προσωπικό συντήρησης εγκαταστάσεων, κήπων κλπ.
- 4 Ανειδίκευτο προσωπικό, συνήθως γυναικείο που θα εκπαιδευθεί επιτόπου όπως καμαριέρες, καθαρίστριες, λαντζιέρηδες κλπ.

Τέλος, δεδομένου ότι η Ελληνική ύπαιθρος μαστίζεται από την εγκατάλειψη, κυρίως των νέων, καθώς και από τη συρρίκνωση του αγροτικού εισοδήματος, η λειτουργία των τουριστικών πηγών αποτελεί πολύτιμη εναλλακτική διεξοδο, η οποία αφενός αυξάνει την επισκεψιμότητα της περιοχής και αφετέρου αποτελεί τρανό παράδειγμα ανάπτυξης και αξιοποίησης των διαθέσιμων φυσικών πόρων. Η σκέψη μπορεί να επέλθει και να πραγματοποιηθεί από ανθρώπους οι οποίοι έχουν σπουδάσει το αντικείμενο αυτό εις βάθος και γνωρίζουν όλες τις παραμέτρους εκείνες οι οποίες συνδέονται με την ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα. Τα οικονομικά οφέλη που θα προκύψουν για την χώρα αλλά και τους ίδιους του τόπους τουρισμού, αναφέρονται ως ακολούθως :

- 1 Εισροή περισσότερου συναλλάγματος εφόσον θα έχουμε τουρισμό μακράς παραμονής
- 2 Νέες θέσεις απασχόλησης με την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας λόγω της ζήτησης για ανάπτυξη υπηρεσιών αγοράς, όπως τράπεζες, καταστήματα και εστιατόρια
- 3 Ζήτηση αγαθών για περισσότερους μήνες το χρόνο και εξομάλυνση της εποχικότητας των τουριστικών δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών καθώς και φορολογικά και άλλα έσοδα για τις τοπικές αρχές
- 4 Βελτίωση των υπηρεσιών στον τομέα μεταφορών, όπως αεροδρόμια, οδικές συνδέσεις, κλπ.

Σχετικά με τις επιπτώσεις του της τουριστικής ανάπτυξης στο πολιτισμό, θα πρέπει να αναφερθεί πως αυτές εντοπίζονται στην αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων, στα ήθη και τα έθιμα καθώς και την εμπορευματοποίηση δραστηριοτήτων και προϊόντων τοπικού

πολιτισμού και παράδοσης. Είναι γεγονός πως η γενικότερη μεταβολή των κοινωνιών σε περιοχές όπου αναπτύσσεται ο τουρισμός σε τρόπο ζωής και παραγωγικές δομές με τα επιλεγμένα χαρακτηριστικά του εκσυγχρονισμού και της αστικοποίησης, μπορεί να επιφέρει σημαντικότερες αλλαγές στην διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, ηθών και εθίμων. Οι αλλαγές αυτές προκαλούνται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο από τις νέες παραγωγικές και κοινωνικές δομές και οι οποίες εγκαθιδρύονται στις τουριστικές περιοχές της υπαίθρου και φέρουν αστικά χαρακτηριστικά.

Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί πως η ανάπτυξη κάποιων οργανωμένων υποδομών και υπηρεσιών σχετικές με το τουρισμό, μπορεί να οδηγήσει σε μια συστηματική προώθηση των εμπορικών χαρακτηριστικών του κάθε τομέα με απώτερο στόχο την άμεση εξυπηρέτηση του τουρίστα και ως επί των πλείστων εκείνου που επιλέγει ολοκληρωμένα πακέτα διακοπών.

1.5 Οι Επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στο Περιβάλλον

Στον τομέα του τουρισμού έχει γίνει αρκετός λόγος για την προφύλαξη του περιβάλλοντος σε παγκόσμια βάση και πως αυτό μπορεί να προστατευτεί από τις διάφορες βλαβερές συνέπειες των μεταφορών αλλά και των πηγών ενέργειας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ψηφίσει και θεσπίσει κάποια ειδικά μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος από τις διάφορες δραστηριότητες του τουρισμού. Οι δραστηριότητες αυτές σχετίζονται με την μεταφορά και τις πηγές ενέργειας, καθώς και οποιαδήποτε άλλη ενέργεια μπορεί να αφορά τους τουρίστες και να είναι επιβλαβής για το περιβάλλον. Γίνεται αντιληπτό πως τα μέτρα αυτά αποσκοπούν στην καλύτερη διαχείριση των περιβαλλοντικών πηγών καθώς και στην ευρύτερη μαζική εξυπηρέτηση των τουριστών στις διάφορες χώρες που επισκέπτονται. Στον τομέα των μεταφορών συμπεριλαμβάνονται όλα εκείνα τα μέσα με τα οποία οι τουρίστες μπορούν να μετακινηθούν από ένα μέρος στο άλλο, εντός ή εκτός συνόρων. Οι πιο διαδεδομένοι τρόποι μεταφοράς των τουριστών είναι μέσω αέρα (αεροπορικώς), θαλάσσης και οδικώς.

Λόγω της αύξησης του τουρισμού αλλά και των μετακινήσεων του τουριστών από μια χώρα στην άλλη αλλά ακόμα και εντός της Ελλάδος, οι μετακινήσεις μέσω των παραπάνω τρόπων που αναφέρθηκαν μπορούν να προκαλέσουν βλαβερές συνέπειες στο περιβάλλον. Τα μέτρα αυτά αλλά και οι νόμοι που έχουν ψηφιστεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση αποσκοπούν στην προστασία αυτού καθώς και στην καλύτερη διαχείριση των ομάδων τουρισμού, προκειμένου τα ταξιδιωτικά πρακτορεία και τα διάφορα καταλύματα να συνεχίσουν να έχουν κύκλο δραστηριοτήτων αλλά και ένα σωστό φυσικό περιβάλλον στο οποίο θα στέλνουν τους πελάτες τους για διακοπές και εξορμήσεις περιπέτειας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει επίσης να αναφερθεί πως είναι σημαντικό για μια κοινή προσπάθεια εκ μέρους όλων των υπευθύνων των ταξιδιωτικών πρακτορείων με απώτερο σκοπό την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Για να διεξαχθούν όλες αυτές οι μεταφορές, χρησιμοποιούνται φυσικές πηγές ενέργειας όπου μερικές από αυτές είναι αρκετά πολύτιμες για το μέλλον. Σκοπός είναι η μείωση της χρησιμοποίησης των πηγών αυτών αλλά και η εξασφάλιση για την μελλοντική τους χρήση. Επιπλέον οι υπεύθυνοι των πρακτορείων και καταλυμάτων θα πρέπει να γνωρίζουν πολύ καλά πως όλα αυτά τα καύσιμα τα οποία χρησιμοποιούν τα μέσα μεταφοράς, λόγω των βλαβερών ουσιών που περιέχουν έχουν άμεση συνέπεια στο φυσικό και οικολογικό περιβάλλον που ζούμε. Θα πρέπει λοιπόν όλοι όσοι εμπλέκονται με τον τομέα του τουρισμού να καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για καλύτερη διαχείριση των ομάδων τουρισμού των πηγών ενέργειας.

Τέλος θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί πως η Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει να επικεντρωθεί στις περιοχές τουρισμού, οι οποίες χαρακτηρίζονται από υπερβάλλουσα τουριστική ζήτηση και ως συνακόλουθο με περιβαλλοντικό πρόβλημα. Αν αυτά τα οποία χρησιμοποιεί ο τουρισμός, όπως φυσικό περιβάλλον, καθαρές θάλασσες, φυσικό τοπίο, τοπικός πολιτισμός χαθούν, τότε η τουριστική βιομηχανία δεν θα έχει ουσιαστικά τι να «πουλήσει».

Είναι επιτακτική ανάγκη λοιπόν να παρθούν όλα τα αναγκαία μέτρα για να μην χαθεί η περιβαλλοντική κληρονομιά. Το μέγεθος των πιέσεων που ασκείται στο περιβάλλον είναι υπερβολικό και οι φυσικοί πόροι κάποιων τουριστικών περιοχών ολοένα και μειώνονται. Η σχέση λοιπόν που υπάρχει μεταξύ της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης και του περιβάλλοντος είναι αντιφατική. Από την μία όλοι μιλούν για αειφόρο τουριστική ανάπτυξη και από την άλλη κανείς δεν λαμβάνει υπόψιν του τις διάφορες ζημιές και καταστροφές που συντελούνται στο φυσικό τοπίο και περιβάλλον.

Η τουριστική ανάπτυξη και είτε μέσω της επεκτατικής της πολιτικής στο χώρο της υπαίθρου είτε μέσω της ανάπτυξης σε μεγάλο όγκο υποδομών και μεγάλης έκτασης έργων, μπορεί να επηρεάσει άμεσα την όποια ισορροπία στο φυσικό περιβάλλον. Οι επιπτώσεις που μπορούν να επέλθουν θεωρούνται ιδιαίτερες ευαίσθητες οικολογικά και θα πρέπει να είναι δραστικές. Οι επιπτώσεις που δύναται να προέλθουν από την τουριστική ανάπτυξη στο φυσικό περιβάλλον, μπορούν να επέλθουν σε περιοχές ορεινές, παραθαλάσσιες, υγροβιότοπους, κλπ. Οι επιπτώσεις αυτές εδώ και πολλά χρόνια αποτελούν αντικείμενο μελέτης από τους ειδικούς και οι οποίοι έχουν ως απώτερο σκοπό την δημιουργία μέτρων

μέσω των οποίων θα εμποδίσουν οποιαδήποτε αρνητική επιρροή στο περιβάλλον.

1.6 Ιαματικός Τουρισμός στην Ελλάδα και Ευρώπη

Θα πρέπει να σημειωθεί πως το πεδίο το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον σχετικά με τη συμβολή του στη ποιότητα ζωής, είναι ο ιαματικός τουρισμός. Συγκεκριμένα σύμφωνα με έκθεση της Τεχνολογικής Προοπτικής Διερεύνησης (Αθήνα 2004), οι διεθνείς τάσεις στην ανάπτυξη του τουρισμού υγείας σε σχέση με τη ποιότητα ζωής είναι οι εξής:

- 1 Δυναμική αύξηση της ζήτησης τόσο του ιαματικού τουρισμού όσο και του τουρισμού υγιεινής- φυσικής διαβίωσης. Διεύρυνση της παραδοσιακής ιαματικής αγοράς, προς όφελος της συμμετοχής των υγιών ατόμων, μεσαίων ηλικιών και υψηλότερων εισοδημάτων.*
- 2 Η κλασική υποδομή της προσφοράς ιαματικού - θεραπευτικού τουρισμού μετασχηματίζεται και δίνει τη θέση της σε συγκροτήματα πολλαπλών χρήσεων που αναπτύσσονται ενιαία με τις υδροθεραπευτικές εγκαταστάσεις και προσφέρουν υψηλό επίπεδο υπηρεσιών.*
- 3 Ο κλάδος ευεξίας τόσο σε Ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο χαρακτηρίζεται από υψηλή τεχνολογία και επίπεδο οργάνωσης, ενώ τα υδροθεραπευτικά κέντρα στελεχώνονται με εξειδικευμένο προσωπικό.*

Στην Ελλάδα, προωθούνται συνεχώς νέες επενδύσεις σε κέντρα τουρισμού υγείας, ενώ στον κλάδο δραστηριοποιούνται δυναμικά μεγάλες διεθνείς ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Ιδιαίτερη ανάπτυξη εμφανίζει τα τελευταία χρόνια ο τομέας της θαλάσσιο-θεραπείας, ο οποίος προσελκύει σημαντικές ιδιωτικές επενδύσεις, κυρίως στις χώρες της Μεσογείου που διαθέτουν σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα. Δομές και υπηρεσίες τουρισμού υγείας μπορούν να αναπτυχθούν ώστε να αξιοποιήσουν το γεγονός ότι συχνά, οι ασθενείς ταξιδεύουν στο εξωτερικό για να υποβληθούν σε χειρουργική επέμβαση. Πολλοί ασθενείς από πλούσιες αναπτυγμένες χώρες πηγαίνουν σε χώρες με φθηνότερες, ωστόσο υψηλής ποιότητας υπηρεσίες, για να εκμεταλλευθούν το μειωμένο κόστος, αλλά και τη γρηγορότερη εξυπηρέτηση λόγω της σχετικά μεγάλης περιόδου αναμονής για εγχειρήσεις (π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο).

Παράλληλα, αναπτύσσεται όλο και περισσότερο η παροχή εξειδικευμένων ιατρικών υπηρεσιών σε συνδυασμό με διακοπές. Η προσέλκυση προσοδοφόρων περιστατικών έξω από τα σύνορα της χώρας δεν ακολουθεί την τακτική «ασθενείς που πηγαίνουν από τις πλούσιες χώρες σε φτωχές για την ιατρική φροντίδα», αλλά ένα στερεότυπο με μεγάλο ιστορικό

παρελθόν: οι αρχηγικές ομάδες (elite) από τις αναπτυσσόμενες χώρες πηγαίνουν στο εξωτερικό, σε χώρες όπως οι ΗΠΑ και η Ελβετία, για την ιατρική τους περίθαλψη.

Στην κατεύθυνση αυτή θα συμβάλουν η ίδρυση κέντρων αποκατάστασης υγείας στην περιφέρεια της χώρας και ο εξοπλισμός υφιστάμενων τουριστικών μονάδων, που θα εξασφαλίζουν ειδικές υπηρεσίες υγείας σε τουρίστες υψηλού εισοδήματος. Η ανάπτυξη των κατάλληλων εγκαταστάσεων και υπηρεσιών για την υγειονομική περίθαλψη και τον τουρισμό υγείας σε παραμεθόριες περιοχές θα μπορούσε να προωθήσει την απασχόληση και την οικονομική ανάπτυξη, να συμβάλει στη μείωση της μετανάστευσης των επαγγελματιών υγείας στα αστικά κέντρα, καθώς και των οικονομικών ανισοτήτων. Άλλοι τομείς ανάπτυξης του τουρισμού υγείας είναι η δημιουργία κέντρων φυσικής αποκατάστασης με σκοπό την προσέλκυση και αλλοδαπών αξιοποιώντας το ευνοϊκό κλίμα της Ελλάδας, αλλά και κέντρων θεραπείας εντός ή κοντά σε ξενοδοχειακές μονάδες με σκοπό την κάλυψη των εξειδικευμένων αναγκών συγκεκριμένων ομάδων (διαβητικοί, νεφροπαθείς).

1.7 Ιαματικός Τουρισμός – Ιστορική Αναδρομή

Η χρησιμοποίηση των θερμομεταλλικών νερών στη θεραπευτική είναι γνωστή στην Ελλάδα από πολύ παλιά. Οι αρχαίοι Έλληνες, ήταν από τους πρώτους που χρησιμοποίησαν τα ιαματικά λουτρά, θερμών και ψυχρών πηγών, τόσο για την υγιεινή και καθαριότητα του σώματος όσο και για τη θεραπεία διαφόρων νοσημάτων. Γύρω από τις πηγές (Θερμές) δημιουργούνται ιατρεία (Ασκληπιεία) κι έτσι η ιατρική συνεργάζεται στενά με τη φυσική θεραπεία. Στους Ρωμαϊκούς και Βυζαντινούς χρόνους η λουτροθεραπεία με θερμομεταλλικά νερά, παρουσίασε μεγάλη άνθιση και δημιουργήθηκαν γύρω από τις πηγές, ολόκληρες πόλεις, που επικράτησε να ονομάζονται λουτροπόλεις.

Στο Μεσαίωνα, μέχρι και τον 15ο αιώνα, πολλοί πήγαιναν στα λουτρά, περισσότερο για διασκέδαση, παρά για λουτροθεραπεία. Επίσημοι κανονισμοί λουτροθεραπείας δεν εφαρμόζονταν πουθενά και η χρησιμοποίηση των λουτρών βασιζόταν στην εμπειρία. Για πρώτη φορά, κατά τον 16ο αιώνα, τοποθετούνται γιατροί στις ιαματικές πηγές της Γαλλίας και της Ιταλίας και αρχίζει πια επιστημονική έρευνα από διάσημους γιατρούς.

Με τη πρόοδο της σύγχρονης Ιατρικής, οι φυσικές μέθοδοι αποκατάστασης και θεραπείας παραμερίστηκαν, ωστόσο πολλές από τις μεθόδους αυτές παρέμειναν δημοφιλείς και σταθερές στις προτιμήσεις του κοινού. Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, παρουσιάζεται σταθερή και επιταχυνόμενη εξέλιξη στην έρευνα των ιαματικών πηγών και της εφαρμογής τους στη λουτροθεραπεία. Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η ανάπτυξη των

λουτροπόλεων της Ευρώπης είναι εκπληκτική. Την ίδια εποχή που στην Ελλάδα από τα αρχαία ασκληπιεία και τις λουτροπόλεις απέμειναν ερείπια και τοπωνύμια (Θέρμες, Θερμά, Θερμοπούλες κλπ.), στην Ευρώπη, γύρω από τις λουτροπηγές, δημιουργούνται πόλεις που ανθούν. Συνθετικά ονομάτων, όπως Μπάντ (Γερμανία, Αυστρία), Μπαίν (Γαλλία), Μπάθ (Αγγλία), Τέρμε (Ιταλία) και Μπάνια (Γιουγκοσλαβία), βρίσκονται σε πολλές σημερινές μεγάλες πόλεις που εξελίχθηκαν από τις αρχαίες λουτροπόλεις.

Στην περιοχή της Ελλάδας, η εξέλιξη της υδροθεραπείας σταματάει με το τέλος των Βυζαντινών χρόνων. Η οργάνωση των ιαματικών πηγών στην Ελλάδα αρχίζει μόλις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Επίσημα, η «ιατρική μελέτη των πηγών» ξεκίνησε το 1840, έτος που αναφέρεται ο διορισμός ιατρών στις λουτροπόλεις. Οι λίγες οργανωμένες λουτροπηγές εξελίσσονται στα χρόνια του μεσοπολέμου σε λουτροπόλεις (Αιδηψός, Λουτράκι, Υπάτη), στην μεγάλη τους όμως πλειοψηφία, οι λουτροπηγές της χώρας παραμένουν αναξιοποίητες και με χαμηλό επίπεδο εξυπηρέτησης των λουομένων.

Τα χρόνια του μεσοπολέμου, αρκετοί αξιόλογοι επιστήμονες ασχολήθηκαν με τη θεραπευτική χρήση των ιαματικών πηγών, αλλά η προσπάθεια τους δεν είχε συνέχεια. Τα τελευταία χρόνια δόθηκε νέα ώθηση από την οργανωμένη προσπάθεια του Συνδέσμου Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών Πηγών Ελλάδας, του Ε.Ο.Τ., των Περιφερειών και των Ο.Τ.Α.. Ειδικότερα η έρευνα που έγινε από ιατρούς -καθηγητές του Α.Π.Θ. υπό τον συντονισμό του Συνδέσμου Ιαματικών Πηγών Ελλάδας, στα πλαίσια των προγραμμάτων του την περίοδο 1987-1991, αποτελεί την πιο οργανωμένη προσπάθεια στην Ελλάδα.

1.7.1 Θεραπευτική Χρήση των Ιαματικών Νερών

Η συνεισφορά της λουτροθεραπείας στην αντιμετώπιση πολλών παθήσεων αποτελεί σήμερα αντικείμενο έρευνας, κυρίως στο εξωτερικό. Παρόλο που ο ιατρικός κόσμος στην Ελλάδα αλλά και σε αρκετές άλλες χώρες, δεν έχει ενεργοποιηθεί προς αυτή την κατεύθυνση, η λουτροθεραπεία στις ευρωπαϊκές χώρες, εδώ και πολλά χρόνια, είναι επιστημονικά παραδεκτή και χαρακτηρίζεται σαφώς πιο οικονομική. Σχετικά πρόσφατες έρευνες Ιταλών και Γερμανών ερευνητών, καθώς και του Ινστιτούτου Παστέρ στη Γαλλία, δείχνουν με καθαρά πειραματικά ερευνητικά κριτήρια ότι υπάρχει επιστημονική βάση στη θεραπευτική χρησιμοποίηση των ιαματικών νερών

Στη χώρα μας, η ιατρική ερευνητική δραστηριότητα των ιαματικών νερών, έχει κάνει κάποια μικρά βήματα, αλλά χωρίς να ολοκληρώσει τις προσπάθειες της. Σημειώνεται ότι έχει αρχίσει εδώ και περίπου 15 χρόνια να διδάσκεται σχετικό μάθημα επιλογής στην Ιατρική

Σχολή του Α.Π.Θ., ενώ ιατρικές εταιρείες περιλαμβάνουν το αντικείμενο στη θεματολογία των συνεδρίων τους. Η χρήση των ιαματικών νερών για θεραπευτικούς σκοπούς (υδροθεραπεία), ανήκει στις μορφές εναλλακτικής θεραπείας. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει αρχίσει να θεωρείται ως αποδεκτή φυσική θεραπευτική μέθοδος, η οποία προσφέρει στην ανθρώπινη υγεία κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις.

Το εάν και κατά πόσο τα διάφορα χημικά χαρακτηριστικά των ιαματικών νερών συμβάλλουν στην αντιμετώπιση - θεραπεία διαφόρων παθήσεων είναι ένα ερώτημα, που δεν έχει απαντηθεί πλήρως. Οι σοβαρά τεκμηριωμένες ιατρικές έρευνες είναι λίγες και περιορίζονται κυρίως στο χώρο της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Στην Ελλάδα η έρευνα βρίσκεται ακόμη στα αρχικά στάδια. Υπάρχουν ωστόσο κάποιες σοβαρές ενδείξεις, που προκύπτουν μέσα από την έρευνα, οι οποίες ενισχύουν την άποψη ότι τα νερά αυτά έχουν θεραπευτική ιδιότητα.

Η εφαρμογή της υδροθεραπείας στις περισσότερες λουτροπόλεις της Ελλάδας ακολουθεί εμπειρικούς τρόπους, καθώς δεν υπάρχει ιατρικό προσωπικό ή είναι γενικά μικρής εμπειρίας. Οι ενδείξεις για τη μορφή της υδροθεραπείας καθορίζονται, όπως είναι φυσικό, από την πάθηση. Σε γενικές γραμμές, από τις έρευνες και τις παρατηρήσεις που έχουν γίνει μέχρι τώρα, οι διάφορες μορφές της υδροθεραπείας συνιστώνται κυρίως για τις παρακάτω παθήσεις:

- 1 *Υδροθεραπεία* είναι η χρήση του νερού των ιαματικών πηγών για θεραπευτικούς σκοπούς. Το νερό αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε υγρή, αέρια ή και στερεή μορφή. Ανάλογα με τον τρόπο αλλά, και τη μορφή που χρησιμοποιείται το ιαματικό νερό, χαρακτηρίζεται και η αντίστοιχη θεραπευτική μέθοδος χρήσης του ως λουτροθεραπεία, ποσιθεραπεία και εισπνευσιοθεραπεία.
- 2 *Λουτροθεραπεία* είναι η βύθιση ολόκληρου ή μέρους του σώματος σε κάποιο υλικό (νερό, λάσπη) για θεραπευτικούς σκοπούς. Η *πηλοθεραπεία* αποτελεί υποπερίπτωση της λουτροθεραπείας. Κατάλληλη για παθήσεις του μυοσκελετικού συστήματος και δερματικές παθήσεις.
- 3 *Ποσιθεραπεία* είναι η εισαγωγή υγρών στο πεπτικό σύστημα με πόση, για θεραπευτικούς σκοπούς. Κατάλληλη για παθήσεις του πεπτικού και ουροποιητικού συστήματος, αλλά και του στοματογναθικού συστήματος.
- 4 *Εισπνευσιοθεραπεία* είναι η εισαγωγή υδρατμών και αερίων ουσιών γενικότερα στο αναπνευστικό σύστημα με εισπνοή. Κατάλληλη για παθήσεις του αναπνευστικού

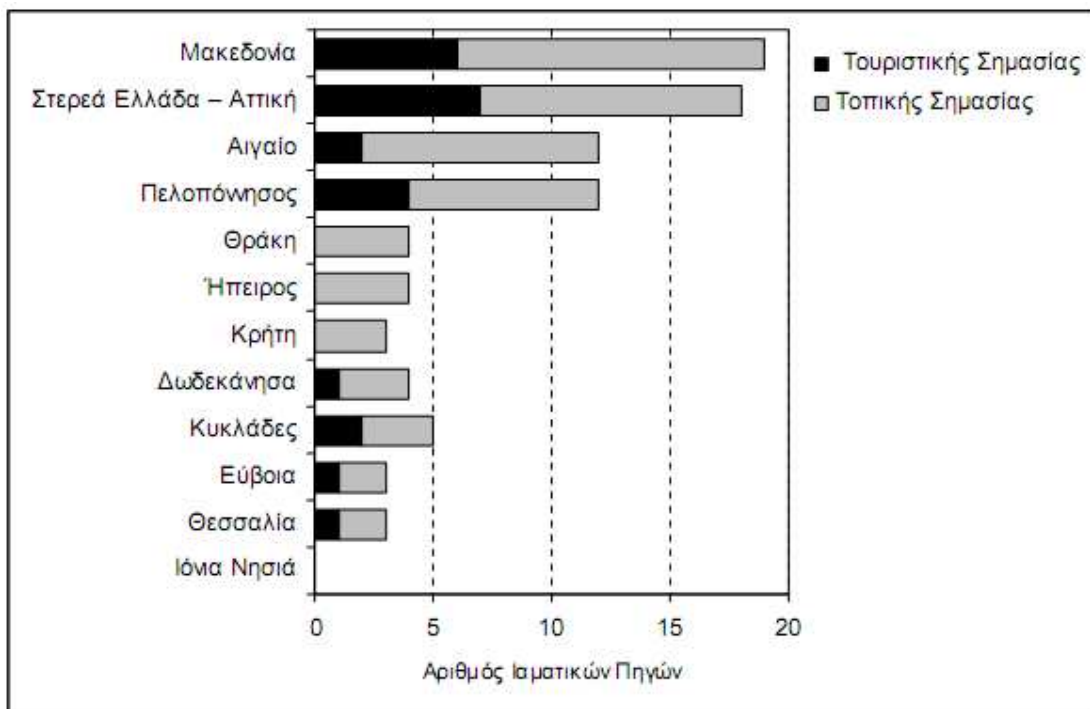
συστήματος.

1.8 Στατιστικά Στοιχεία Σχετικά με τον Ιαματικό Τουρισμό

Οι πηγές που εξετάζουμε στα πλαίσια αυτής της εργασίας είναι λουτροπόλεις ή απλώς λουτρικοί σταθμοί που είναι δυνατόν να περιλαμβάνουν περισσότερες της μίας των παραπάνω αναφερθέντων θερμομεταλλικών πηγών, και χαρακτηρίζονται ως «*Ιαματικές Πηγές Τουριστικής Σημασίας*» ή «*Ιαματικές Πηγές Τοπικής Σημασίας*». Οι χαρακτηρισμοί αυτοί εισήχθησαν με το Νόμο 4086/1960, σύμφωνα με τον οποίο οι ιαματικές πηγές Τουριστικής Σημασίας υπάγονται στην άμεση αρμοδιότητα του ΕΟΤ, ενώ η λειτουργία των πηγών Τοπικής Σημασίας τελεί υπό την αρμοδιότητα των Δήμων και Νομαρχιών, στα διοικητικά όρια των οποίων αναβλύζουν οι πηγές.

Θα πρέπει να σημειωθεί πως από τον ΕΟΤ, ο οποίος έχει ορισθεί ως ο επίσημος φορέας εποπτείας και ελέγχου των ιαματικών πηγών, έχουν ανακηρυχθεί συνολικά 87 πηγές ως ιαματικές. Από αυτές, οι 24 (28%) έχουν χαρακτηριστεί ως πηγές Τουριστικής Σημασίας και οι 63 (72%) ως πηγές Τοπικής Σημασίας.

Σχήμα1.1 : Γεωγραφική Κατανομή Ιαματικών Πηγών, Τουριστικής και Τοπικής Σημασίας

Από τις 24 Ιαματικές Πηγές Τουριστικής Σημασίας οι 13 (54%) λειτουργούν με ευθύνη του ΕΟΤ, ο οποίος εκδίδει τις άδειες λειτουργίας τους, ασκεί τον έλεγχο λειτουργίας τους και καθορίζει τις τιμές, 6 (25%) ανήκουν σε τοπικούς Δήμους ή Κοινότητες, 1 ανήκει στην Α.Ξ.Ε. - Αστήρ (Καμμένων Βούρλων), 1 αποτελεί Εκκλησιαστική περιουσία, ενώ 3 (13%) δεν λειτουργούν.

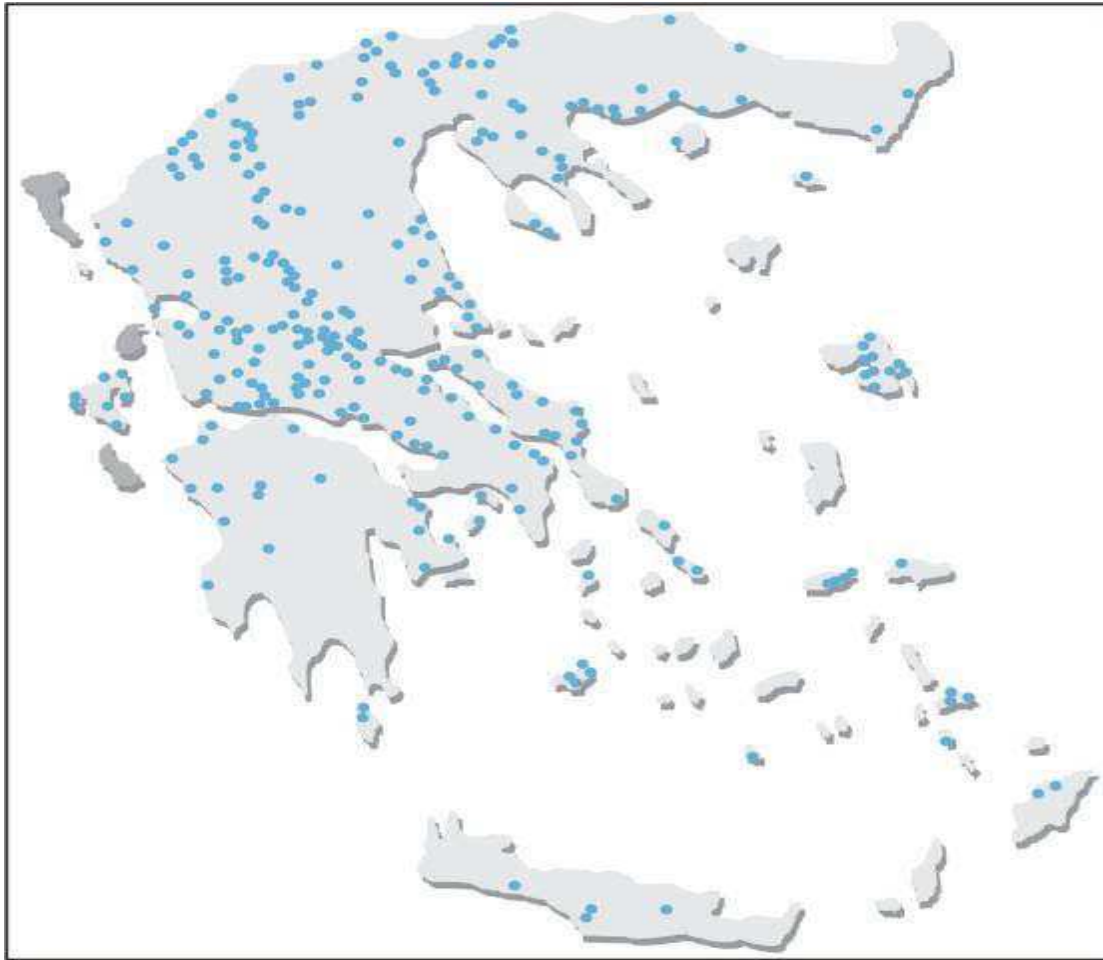
Πίνακας 1.2: Ιδιοκτησία / Εκμετάλλευση Ιαματικών Πηγών Τουριστικής Σημασίας

Ιδιοκτησία	Εκμετάλλευση	Όνομασίες Πηγών (Νομός)
ΕΟΤ	ΕΟΤ	1. Αιδηψός (Ν.Εύβοιας) 2.Θερμοπύλαι(Ν. Φθιώτιδος) 3.Πλατύστομο (Ν.Φθιώτιδας) 4. Υπάτη (Ν.Φθιώτιδας) 5. Μέθανα (Ν.Αττικής) 6. Λουτράκι (Ν.Κορινθίας) 7. Κυλλήνη (Ν.Ηλείας) 8. Καϊάφας (Ν.Ηλείας) 9.Ελευθεραί (Ν.Καβάλας) 10.ΝηρίταΘέρμα (Ν.Σερρών) 11.Νηρίτα (Ν.Σερρών) 12.Κύθνος (Ν.Κυκλάδων) 13.Ξυνό νερό (Ν.Φλώρινας)
ΕΟΤ	ΑΞΕ ΑΣΤΗΡ	1. Καμμένα Βούρλα (Ν. Φθιώτιδος)
Εκκλησιαστική Περιουσία		2. Βουλιαγμένη (Ν. Αττικής)
ΕΟΤ	Κοινότητα Μανωλάδας Δήμος Λαγκαδά Κοινοτική επιχείρηση Σμοκόβου Δήμος Αγ.Κήρυκου Κοιν. Επιχείρηση Σουρωτής Κοινότητα Κοσκινού	1. Κουνουπέλι (Ν. Ηλείας) 2.Λαγκαδάς(Ν.Θεσσαλονίκης) 3. Σμόκοβος(Ν.Καρδίτσας) 4. Ικαρία(Ν.Σαμου) 5. Σουρωτή(Ν.Θεσσαλονίκης) 6.Καλλιθέα Ρόδου (Ν.Δωδεκανήσου)
Δεν λειτουργούν		1.Ποτάμιο (Ν.Σάμου) 2.Κίρρας (Ν.Φωκίδας) 3.Σάριζα (Ανδρου Ν.Κυκλάδων)

Πηγή: [Σπαθή Σ.Κ. (2000). Ο ιαματικός τουρισμός και η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας στην Ελλάδα. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Έκθεση 29]

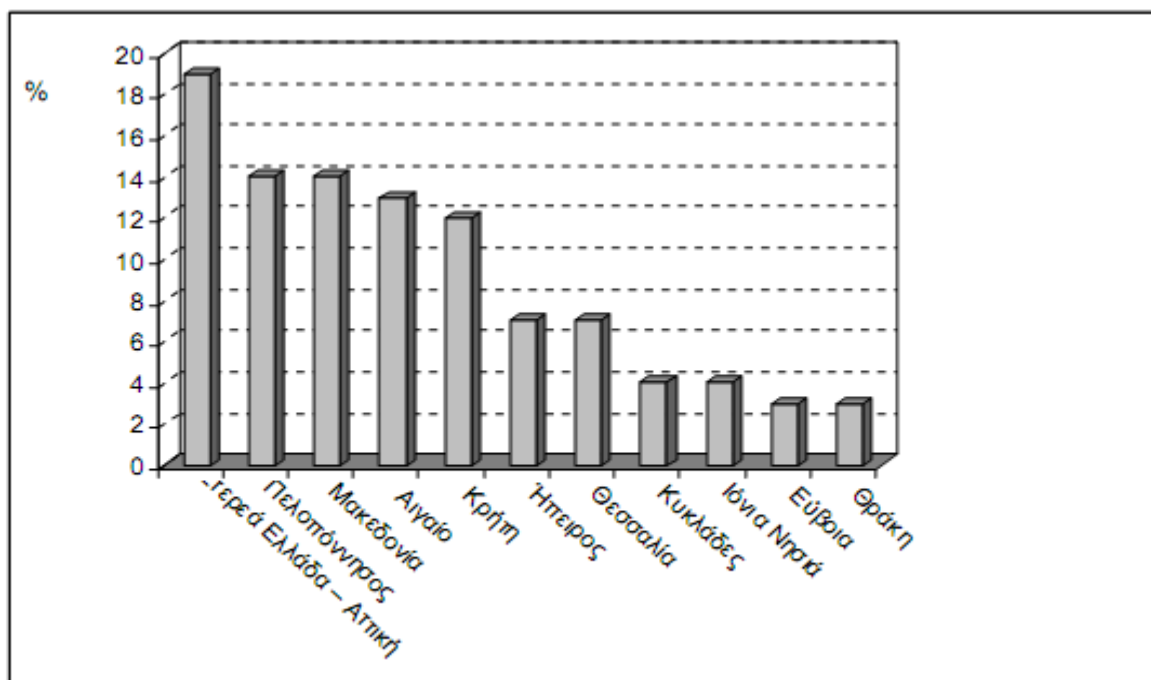
Θα πρέπει να σημειωθεί πως οι 63 Ιαματικές Πηγές Τοπικής Σημασίας ανήκουν στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) και στο Σύνδεσμο Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών Πηγών Ελλάδας, ο οποίος περιλαμβάνει ήδη 48 Δήμους και Κοινότητες στις περιοχές των οποίων υπάρχουν ιαματικές πηγές. Από τις πηγές αυτές λειτουργούν συστηματικά οι 36 (57%) και υπάγονται στη διοικητική εξουσία των οικείων Νομαρχιών, οι οποίες έχουν ανάλογες με αυτές του ΕΟΤ διοικητικές αρμοδιότητες.

Σχήμα 1.2 :Γεωγραφική Κατανομή Θερμών – Θερμομεταλλικών Πηγών στην Ελλάδα

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί πως οι περιφέρειες Στερεάς Ελλάδας – Εύβοιας και Αττικής συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος (22%) των θερμομεταλλικών πηγών. Σημαντικό ποσοστό πηγών συγκεντρώνουν η Μακεδονία (14%) και η Πελοπόννησος (14%), το Αιγαίο (13%) και η Κρήτη (12%). Ακολουθούν η Θεσσαλία (7%) και η Ήπειρος (7%), οι Κυκλάδες (4%) και τα Ιόνια Νησιά (4%), και η Θράκη (3%).

Σχήμα 1.3: Γεωγραφική Κατανομή των 822 Θερμομεταλλικών Πηγών σε Επίπεδο Περιφέρειας ή Νομού

Πηγή: [Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού. (1996). Λουτροπόλεις και Ιαματικές Πηγές. Επιστημονική Επιμέλεια Ν. Λεούση, Αθήνα.]

2. Κεφάλαιο 2 : Ιαματικός Τουρισμός στη Νότια Ελλάδα

2.1 Ιαματικές Πηγές στη Νότιο Ελλάδα

Η έρευνα για την δράση των ιαματικών νερών, όπως προαναφέρθηκε, δεν θεωρείται πλήρης. Με βάση την μέχρι σήμερα έρευνα, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε διεθνές επίπεδο, προκύπτουν κάποιες ενδείξεις θεραπευτικής χρήσης των ιαματικών πηγών. Παράλληλα,

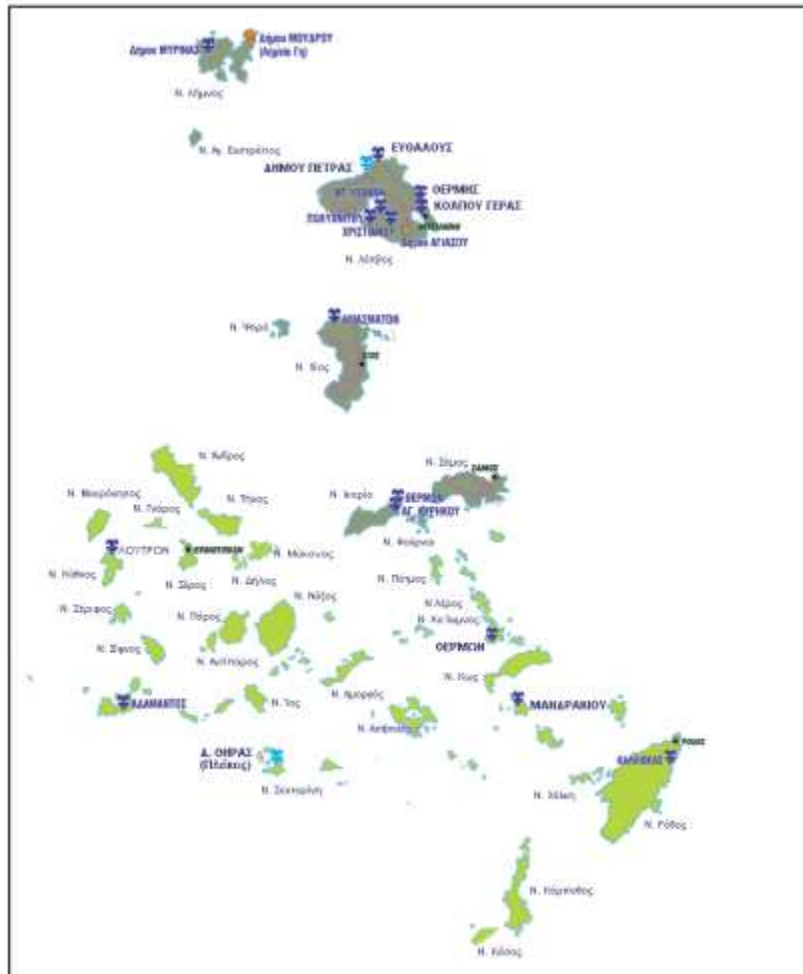
υπάρχουν οι «παραδοσιακές ενδείξεις», αυτές δηλαδή που γίνονται αποδεκτές από ιατρούς και ασθενείς, για τη χρήση των νερών των πηγών. Οι θεραπευτικές ενδείξεις των ιαματικών πηγών της Νοτίου Ελλάδος και κυρίως της Πελοποννήσου προκύπτουν κυρίως με βάση τις έρευνες και λιγότερο την παράδοση, είναι οι εξής:

Σχήμα 2.1: Γεωγραφική Κατανομή Θερμών Θερμομεταλλικών Πηγών Νοτίου Ελλάδας

Πηγή: Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (2009), Θεραπευτικές – Ιαματικός Τουρισμός, Αθήνα (<http://www.visitgreece.gr/pages.php?pageID=410&langID=1>)

Σχήμα 2.2: Γεωγραφική Κατανομή Θερμών Θερμομεταλλικών Πηγών, Νοτίου Ελλάδας (Νησιών)

Πηγή :Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (2009), *Θεραπευτικός Ιαματικός Τουρισμός*, Αθήνα
 (<http://www.visitgreece.gr/pages.php?pageID=410&langID=1>)

- *Λουτράκι*

Χαρακτηρισμός : Τα νερά χαρακτηρίζονται ως ανθρακικά, νατριούχα, ασβεστούχα, φθοριούχα - ολιγομεταλλικά.

Λουτροθεραπεία : Δερματικές και ρευματικές παθήσεις, γυναικολογικές παθήσεις και πιθανόν για άλλες παθήσεις (εφαρμόζεται).

Εισπνευσιοθεραπεία : Όχι.

Ποσιθεραπεία : Για νεφρολιθιάσεις, κλπ., καθώς και για παθήσεις του στοματογναθικού συστήματος (δεν εφαρμόζεται).

- *Λουτρά Κυλλήνης*

Χαρακτηρισμός : Τα νερά χαρακτηρίζονται ως οξυανθρακικά-νατριούχα-σιδηρούχα με ιχνοστοιχεία λιθίου και φθορίου.

Λουτροθεραπεία : Δερματικές και ρευματικές παθήσεις και πιθανόν για γυναικολογικές και άλλες παθήσεις (εφαρμόζεται).

Εισπνευσιοθεραπεία : Πιθανόν για παθήσεις του αναπνευστικού συστήματος

Ποσιθεραπεία : Για νεφρολιθιάσεις και γενικά για παθήσεις του ουροποιητικού συστήματος, για υποβοήθηση της πέψης, καθώς και για παθήσεις του στοματογναθικού συστήματος (δεν εφαρμόζεται, αφού δεν εμφιαλώνεται πλέον νερό).

- *Λουτρά Αερόπολης*

Χαρακτηρισμός : Τα νερά χαρακτηρίζονται σαν οξυανθρακικά-νατριούχα-σιδηρούχα με ιχνοστοιχεία λιθίου και φθορίου.

Λουτροθεραπεία : Δερματικές και ρευματικές παθήσεις, γυναικολογικές παθήσεις και πιθανόν για άλλες παθήσεις (εφαρμόζεται).

Εισπνευσιοθεραπεία : Πιθανόν για παθήσεις του αναπνευστικού συστήματος (δεν εφαρμόζεται).

Ποσιθεραπεία: Για νεφρολιθιάσεις και γενικά για παθήσεις του ουροποιητικού συστήματος και για υποβοήθηση της πέψης (δεν εφαρμόζεται).

Πίνακας 2.1: Ιαματικές Πηγές Τουριστικής Σημασίας σε Σχέση με το Είδος Θεραπείας που παρέχουν

Όνομασία Ιαματικής Πηγής & Νομός	Είδος Θεραπείας				Αριθμός Θεραπειών
	Λουτρο-θεραπεία	Εισπνο-θεραπεία	Ποσι-θεραπεία	Πηλο-θεραπεία	
1. Αιδηψός (Ν. Εύβοιας)	Ναι	Ναι	Όχι	Όχι	2
2. Θερμοπέλες (Ν. Φθιώτιδας)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
3. Καμμένα Βούρλα (Ν. Φθιώτιδας)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
4. Πλατύσταμο (Ν. Φθιώτιδας)	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	2
5. Υπάτη (Ν. Φθιώτιδας)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
6. Βουλιαγμένη (Ν. Αττικής)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
7. Μέθαινα (Ν. Αττικής)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
8. Λουτράκι (Ν. Αττικής)	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	2
9. Κουκουπέλι (Ν. Ηλείας)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
10. Κυλλήνη (Ν. Ηλείας)	Ναι	Ναι	Όχι	Όχι	2
11. Καϊάφας (Ν. Ηλείας)	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	2
12. Ελευθεραί (Ν. Καβάλας)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
13. Νιγρίτα Θέρμα (Ν. Σερρών)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
14. Νιγρίτα (Ν. Σερρών)	Όχι	Όχι	Ναι	Όχι	1
15. Λαγκαδάς (Ν. Θεσσαλονίκης)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
16. Σμάκοβος (Ν. Καρδίτσας)	Ναι	Ναι	Ναι	Όχι	3
17. Ικαρία (Ν. Σάμου)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
18. Κύθνος (Ν. Κυκλάδων)	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	1
19. Σαυρωτή* (Ν. Θεσσαλονίκης)	Όχι	Όχι	Όχι	Όχι	1
20. Ξυνά Νερά (Ν. Φλώρινας)	Όχι	Όχι	Ναι	Όχι	2
21. Καλλιθέα Ρόδου (Ν. Δωδεκανήσου)	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	2
22. Ποτάμιο** (Ν. Σάμου)	Όχι	Όχι	Όχι	Όχι	0
23. Κίρρας** (Ν. Φώκιδας)	Όχι	Όχι	Όχι	Όχι	0
24. Σάριζα Άνδρου (Ν. Κυκλάδων)	Όχι	Όχι	Ναι	Όχι	1

Πηγές Στοιχείων: Σπάθη 2000, με ενημέρωση από των στοιχείων από το Σύνδεσμο Δήμων και Κοινοτήτων Ιαματικών Πηγών Ελλάδας.

2.2 Χαρακτηριστικά Ιαματικών Πηγών

Τα ιχνοστοιχεία που περιέχονται στα ιαματικά νερά είναι πολυάριθμα. Η αναπλήρωση μέρους αυτών μπορεί να γίνει με την χορήγηση κατάλληλων μεταλλικών, συνήθως ψυχρών, νερών. Τα σπουδαιότερα από τα ιχνοστοιχεία και η σημασία τους για τον ανθρώπινο οργανισμό είναι τα εξής:

Σίδηρος (Fe): παίζει σημαντικό ρόλο στον ανθρώπινο οργανισμό, συμμετέχει στη σύσταση του αίματος (αιμοσφαιρίνη) και των κυττάρων. Επίσης αποτελεί ένα βιοκαταλύτη, καθώς υπό την επίδραση του η οξείδωση της αιμοσφαιρίνης, όπως και η αντίθετη αντίδραση, γίνονται ταχύτατα (σε λιγότερο από 0,01 sec). Για την ισορροπία του οργανισμού, ένας ενήλικας χρειάζεται 0,5-1,0 mg σίδηρο καθημερινά. Η μείωση ή η απουσία του επιφέρει σιδηροπενική αναιμία, στην οποία μειώνονται και οι πρωτεΐνες και οι βιταμίνες.

Χαλκός (Cu): συνεισφέρει στη γλυκόλυση και στο σχηματισμό της αιμοσφαιρίνης. Η απουσία του επιφέρει διακοπή της ανάπτυξης του οργανισμού, που εκδηλώνονται με ανορεξία, τριχόπτωση, κλπ. Ένας ενήλικας χρειάζεται καθημερινά 1 - 25 mg.

Κοβάλτιο (Co): βρίσκεται στο πάγκρεας και το ήπαρ και λιγότερο στα νεφρά, στον εγκέφαλο, στους μυς και στο αίμα. Επηρεάζει το μεταβολισμό των γλυκιδίων και τον γενικό μεταβολισμό του οργανισμού. Η μείωση του προκαλεί αναιμίες και διαταραχές στο ήπαρ, στη σπλήνα και στα νεφρά.

Ψευδάργυρος (Zn) αποθηκεύεται στο πάγκρεας και βοηθάει στην κανονική ανάπτυξη του οργανισμού, ρυθμίζει το ποσοστό γλυκόζης στο αίμα και διευκολύνει την αναπνοή από τους δερματικούς πόρους και τους πνεύμονες. Ένας ενήλικας χρειάζεται καθημερινά 5-30 mg. Η μείωση του προκαλεί δύσπνοιες και καθυστέρηση στην ανάπτυξη του οργανισμού.

Μαγγάνιο (Mn): επηρεάζει την εναπόθεση λιπών στο ήπαρ, αυξάνει την χρησιμοποίησή τους από τον οργανισμό, μειώνει το ποσοστό λιπών στα οστά και διευκολύνει την αιματοποίηση. Η μείωση του προκαλεί νευρική κατάσταση και καθυστέρηση στην ανάπτυξη του οργανισμού.

Φθόριο (F): συνεισφέρει στην αναπνοή από τους δερματικούς πόρους και στη γλυκόλυση. Επίσης εμποδίζει το σχηματισμό βακτηριδιακής πλάκας στα δόντια και προστατεύει το σμάλτο των δοντιών.

Ιώδιο (I): παίζει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του θυρεοειδούς αδένος και χρησιμεύει στη σύνθεση των θυρεοειδών ορμονών. Ο ανθρώπινος οργανισμός χρειάζεται καθημερινά 100-200 mg ιωδίου. Η μείωση του ή η απουσία του προκαλεί φλεγμονές του θυρεοειδούς, βρογχοκήλη και πιθανόν διανοητικές διαταραχές.

Βρώμιο (Br) έχει ρόλο καταπραϊντικού του νευρικού συστήματος.

Νικέλιο (Ni): βρίσκεται στο ήπαρ και στο πάγκρεας και έχει ρόλο καταλύτη και οξειδωτικού στις βιοχημικές αντιδράσεις του οργανισμού.

2.3 Η Αγορά των Ιαματικών Πηγών στην Ελλάδα

Η Ελλάδα είναι πλούσια σε ιαματικές πηγές με νερά που έχουν ποικίλη φυσικοχημική σύσταση και ενδείκνυνται για εφαρμογή στη σύγχρονη φυσική υδροθεραπεία. Σε όλες τις ιαματικές πηγές που λειτουργούν στην Ελλάδα συναντάτε μόνο η μορφή της θεραπείας και όχι η προσφορά υπηρεσιών που έχουν σχέση με την αναζωογόνηση του οργανισμού. Δηλαδή τα κέντρα που λειτουργούν στην Ελλάδα είναι κέντρα ιαματικού τουρισμού και όχι κέντρα τουρισμού υγείας.

Μορφές υδροθεραπείας που εφαρμόζονται στην Ελλάδα είναι α.) η λουτροθεραπεία και η πηλοθεραπεία, β) η ποσιθεραπεία και γ) η εισπνοθεραπεία. Η υδροθεραπεία μπορεί να είναι εσωτερική ή εξωτερική. Η εσωτερική υδροθεραπεία περιλαμβάνει την ποσιθεραπεία, την εισπνοθεραπεία και τις ρινικές, στοματικές, γυναικολογικές πλύσεις. Η εξωτερική υδροθεραπεία περιλαμβάνει την λουτροθεραπεία και την πηλοθεραπεία. Σε ορισμένες από τις ιαματικές πηγές στην Ελλάδα, που έχουν σύγχρονο εξοπλισμό εφαρμόζονται και οι νέες μέθοδοι της λουτροθεραπείας όπως καταιονήσεις, υδρομαλάξεις, υδροκινησιοθεραπεία, ασκήσεις γυμναστικής, φυσιοθεραπεία κλπ.

Στην Ελλάδα οι θεραπευτικές ιδιότητες ορισμένων πηγών ήταν γνωστές από την αρχαιότητα και μάλιστα συνδεδεμένες με την ιστορία του τόπου όπου βρίσκονται (όπως της Αιδηψού, των Θερμοπυλών, Ικαρίας, Τραιανούπολης κλπ.) η αξιοποίηση και η βαθμιαία οργάνωση των ιαματικών πηγών της χώρας άρχισε από τις αρχές του παρόντα αιώνα. Οι πρώτες πηγές που αναπτύχθηκαν ήταν της Υπάτης, της Αιδηψού, της Κύθνου, Κυλλήνης, Λουτρακίου Καιάφα και ακολούθησαν οι υπόλοιπες πηγές, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν πηγές Τουριστικής Σημασίας. Οι περιοχές πολλών από τις πηγές αυτές λόγω κυρίως της γειννίας τους με την θάλασσα εξελίχθηκαν σε μεγάλες λουτροπόλεις, οι οποίες δέχονται επιπλέον των λουομένων στις ιαματικές πηγές και μεγάλο αριθμό παραθεριστών.

Πίνακας 2.2: Κίνηση Ιαματικών Πηγών Τουριστικής Σημασίας

Πηγές Τουριστικής Σημασίας	Μέσος ετήσιος όρος Ατόμων	% Συμμετοχή στο σύνολο ατόμων	Μέσος ετήσιος όρος Λούσεων	% Συμμετοχή στο σύνολο λούσεων	Μέσος όρος Λούσεων ανά Άτομο
Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	28.300	57,28	362.028	54,88	12
Αττική	72.279	10,12	120.017	16,21	16
Πελοπόννησο	5.678	5,36	54.360	3,72	9
Δυτική Ελλάδα	3.703	6,96	54.976	7,52	14
Ανατολική Μακεδονία+Θράκη	3.523	3,33	41.817	2,86	11
Κεντρική Μακεδονία	3.306	4,96	49.174	4,84	14
Θεσσαλία	7.231	6,83	71.918	4,92	9
Βόρειο Αιγαίο	4.943	4,67	66.014	4,52	13
Νότιο Αιγαίο	523	0,49	7.576	0,52	14

Η ζήτηση για τον ιαματικό τουρισμό στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα, ιδίως στις μεγάλες λουτροπόλεις. Το μεγαλύτερο ποσοστό των λουομένων προσέρχεται κατά πρώτον το μήνα Σεπτέμβριο και ακολουθεί ο μήνας Αύγουστος αντίθετα με ότι συμβαίνει στον υπόλοιπο τουρισμό του οποίου ο μήνας αιχμής είναι ο μήνας Αύγουστος. Από εκτιμήσεις προέκυψε ότι κατά την διάρκεια όλου του εξαμήνου, Μάιος-Οκτώβριος, που λειτουργούν συνήθως οι πηγές, το 40% των λούσεων κατά μέσο όρο πραγματοποιήθηκε κατά τον μήνα Σεπτέμβριο του έτους 2005 στις μεγάλες πηγές, το άλλο 32% κατά μήνα Αύγουστο, το 20% περίπου κατά μήνα Ιούλιο, το 5% τον μήνα Οκτώβριο και μόλις το 3% τον μήνα Ιούνιο ενώ κατά τον μήνα Μάιο το αντίστοιχο ποσοστό ήταν

ελάχιστο.

Πίνακας 2.3: Κίνηση Ιαματικών Πηγών Τοπικής Σημασίας

Πηγές Τοπικής Σημασίας	Μέσος ετήσιος όρος Ατόμων	% Συμμετοχή στο σύνολο ατόμων	Μέσος ετήσιος όρος Λούσεων	% Συμμετοχή στο σύνολο λούσεων	Μέσος όρος Λούσεων ανά Άτομο
Ανατολική Μακεδονία+Θράκη	1.136	11,86	16.294	12,84	14
Κεντρική Μακεδονία	5.201	54,65	72.196	59,28	13
Δυτική Μακεδονία	765	1,96	7.133	1,35	9
Θεσσαλία	1.967	5,06	15.503	2,94	7
Ήπειρο	973	7,32	12.466	6,67	12
Δυτική Ελλάδα	1.254	10,82	15.087	9,43	12
Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	479	1,9	5.669	1,65	11
Πελοπόννησο	775	2	7.858	1,49	10
Αττική					
Βόρειο Αιγαίο	758	2,1	10.620	1,61	14
Νότιο Αιγαίο	150	1,2	2.034	1,32	13

Αντίθετα, για τις πηγές Τοπικής Σημασίας τα αντίστοιχα ποσοστά φαίνονται πιο εξομαλυμένα δηλαδή βρέθηκε ότι το ποσοστό των λούσεων που πραγματοποιήθηκε κατά το μήνα Σεπτέμβριο του 2005 αναλογούσε στο 30% του συνόλου των λούσεων όλου του έτους, το 25% κατά το μήνα Αύγουστο και το 15% κατά το μήνα Ιούλιο, το 15% κατά το μήνα Οκτώβριο, το 10% κατά τον μήνα Ιούνιο και το υπόλοιπο 5% κατά τον μήνα Μάιο.

Πίνακας 2.4: Μέσος όρος λούσεων ανά μήνα στις πηγές τουριστικής και τοπικής σημασίας.

	Μήνας	Μέσος όρος λούσεων
<u>Πηγές Τουριστικής Σημασίας</u>	Σεπτέμβριο	40%
	Αύγουστο	32%
	Ιούλιο	20%
	Οκτώβριο	5%
	Ιούνιο	3%
	Μάιο	0,5%

<u>Πηγές Τοπικής Σημασίας</u>	Σεπτέμβριο	30%
	Αύγουστο	25%
	Ιούλιο	15%
	Οκτώβριο	15%
	Ιούνιο	10%
	Μάιο	5%

Η διαφορά αυτή που παρατηρήθηκε μεταξύ των πηγών Τουριστικής και Τοπικής Σημασίας περισσότερο αποδίδεται στον τόπο προέλευσης των λουομένων. Οι μικρές πηγές προτιμώνται περισσότερο από τον τοπικό πληθυσμό και λιγότερο από τον πληθυσμό της υπόλοιπης χώρας γιατί απαιτούν μικρότερη μετακίνηση των ατόμων ενώ τις μεγάλες λουτροπόλεις τις επισκέπτονται συνήθως άτομα από άλλα μέρη της Ελλάδας που συνδυάζουν την υδροθεραπεία με τις καλοκαιρινές διακοπές τους. Ο μέσος όρος παραμονής των ατόμων είναι γύρω στις 13-14 ημέρες δηλαδή περίπου ότι συμβαίνει και στον υπόλοιπο τουρισμό.

Όσον αφορά την ηλικία και το φύλο των λουομένων παρατηρείται ότι συνήθως είναι άτομα της τρίτης ηλικίας και οι γυναίκες αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό (περίπου το 60-65%). Ο αριθμός ατόμων που χρησιμοποιεί τις ιαματικές πηγές αναλογεί στο 1,4% (2005) του ελληνικού πληθυσμού, ενώ το ποσοστό αυτό ήταν μεγαλύτερο, γύρω στο 1,7% κατά τα έτη 1991 και 2001.

Η φθίνουσα πορεία του ιαματικού τουρισμού στην Ελλάδα οφείλεται στους ίδιους λόγους που παρατηρούνται και στο εξωτερικό, δηλαδή κυρίως στον ανταγωνισμό που προέρχεται από το χώρο της φαρμακοβιομηχανίας και την απροθυμία των γιατρών να αναγνωρίσουν την υδροθεραπεία ως ιατρική μέθοδο. Επίσης σημαντικό ρόλο στην φθίνουσα πορεία του ιαματικού τουρισμού στην Ελλάδα έχει παίξει και η έλλειψη της σχετικής διαφήμισης και πληροφόρησης του κοινού από τα μέσα ενημέρωσης (τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες, περιοδικά κλπ) τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Από το χώρο της Κοινωνικής Ασφάλισης κάθε χρόνο επιδοτούνται προγράμματα που εξασφαλίζουν τη χρηματοδότηση δαπανών για υδροθεραπεία ενός σημαντικού αριθμού ασφαλισμένων. Έτσι, από το ΙΚΑ κατά τα έτη 2004 και 2005 αποδόθηκαν οι δαπάνες για λουτροθεραπεία σε 58.660 και 59.204 ασφαλισμένους αντίστοιχα που αναλογούσαν στο 43,2% και 41,5% του συνολικού αριθμού των λουομένων. Την πλειοψηφία αυτών των ασφαλισμένων του ΙΚΑ αποτελούν οι συνταξιούχοι, κατά το 88%-90% και το υπόλοιπο 10-12% αφορά τους άμεσα ασφαλισμένους. Επιχορηγήσεις υπήρξαν, σε μικρότερο βαθμό, και από άλλα ταμεία όπως της ΔΕΗ, των Τραπεζών. Αναλυτικότερα, κατά τα ίδια έτη επιχορηγήθηκαν από τη ΔΕΗ 4.961 και 5.355 ασφαλισμένοι αντίστοιχα για υδροθεραπεία.

2.3.1 Στρατηγικές Ανάπτυξης Ιαματικού Τουρισμού στην Ελλάδα

Ο ιαματικός τουρισμός είναι δυνατό να αποτελέσει και μέσο ξεκούρασης, αναζωογόνησης και ανανέωσης εκτός από μέσο θεραπείας. Έτσι από κοινού ο θερμαλισμός η κλιματοθεραπεία, η θαλασσοθεραπεία και η πηλοθεραπεία που έχουν μεγάλη σχέση μεταξύ τους μπορούν να αποτελέσουν μορφές τουρισμού που θα συμβάλλουν στην πρόληψη, αποκατάσταση της υγείας, ξεκούραση, ομορφιά, δηλαδή ταυτόχρονη ανάγκη για διακοπές και θεραπεία μαζί σε ένα πρότυπο περιβάλλον. Οι ελληνικές λουτροπόλεις μπορούν να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν σε κέντρα τουρισμού υγείας δηλαδή σε κέντρα θεραπείας που να είναι και κέντρα αναψυχής και ηρεμίας για όλες τις ηλικίες για περισσότερους μήνες του έτους, αφού οι περισσότερες βρίσκονται κοντά στη θάλασσα και έχουν καλό κλίμα, βασικά στοιχεία για ποικίλες εφαρμογές στη θαλασσοθεραπεία και την κλιματοθεραπεία.

Η βελτίωση των εγκαταστάσεων των λουτροπόλεων της χώρας με σύγχρονη υποδομή και εξοπλισμό είναι αναγκαία για την πλήρη αξιοποίηση των ιαματικών ιδιοτήτων των νερών των πηγών. Ταυτόχρονα, η ένταξη των πηγών σε ένα πλέγμα ποικίλων εγκαταστάσεων που να συνδυάζουν και άλλες δραστηριότητες (αθλητισμός για όλες τις ηλικίες, πολιτιστικά, εγκαταστάσεις αναψυχής για νέους και παιδιά, πάρκα πρασίνου) επιτυγχάνεται η ανάδειξη

των πηγών σε παραθεριστικά κέντρα τουρισμού μακράς παραμονής και όλων των ηλικιών.

Επομένως βασικός σκοπός των αναπτυξιακών σχεδιασμών του τομέα του τουρισμού θα πρέπει να είναι η προσέλκυση επενδύσεων, ώστε να αναπτυχθούν και στην Ελλάδα σύγχρονα κέντρα τουρισμού υγείας, όπως γίνεται με ταχείς ρυθμούς στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Τα κέντρα αυτά προσφέρονται για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών του τουριστικού προϊόντος και παρουσιάζουν τελευταία αυξημένη ζήτηση. Ήδη έχει επιδειχθεί ενδιαφέρον από ξένους και Έλληνες επενδυτές για την αξιοποίηση των ιαματικών πηγών της Ελλάδας και τη μετατροπή τους σε σύγχρονα κέντρα τουρισμού υγείας.

Τα απαιτούμενα έργα υποδομής για τις λουτροπόλεις και γενικά τους τόπους έλξης επισκεπτών καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια του έτους θα πρέπει να είναι μεγάλης κλίμακας γιατί οι χώροι που θα προσφέρονται προορίζονται εκτός της θεραπείας ιατρικών παθήσεων και τη γενικότερη βελτίωση της φυσικής κατάστασης και υγείας των επισκεπτών τους. Όπως επισημαίνουμε, τα κέντρα λουτροθεραπείας που έχουν δημιουργηθεί σε μερικές λουτροπόλεις αποτελούν και κέντρα παραθερισμού συγκεντρώνοντας έτσι και ένα αρκετά μεγάλο αριθμό παραθεριστών.

Οι περιοχές με ήδη αναπτυγμένη υποδομή για τις ανάγκες του εποχιακού τουρισμού ξεκινούν με σημαντικό πλεονέκτημα συγκριτικά με περιοχές που δεν έχουν αναδειχθεί σε τουριστικά κέντρα. Τα μη καθιερωμένα τουριστικά κέντρα παρόλα τα φυσικά πλεονεκτήματα που διαθέτουν αποτελούν " νέους τουριστικούς τόπους" που θα πρέπει να διαθέτουν πολύ καλό εξοπλισμό για να μπορέσουν να ανταγωνιστούν με επιτυχία τα ήδη καθιερωμένα κέντρα.

Βασικό αίτημα είναι η ευχέρεια προσπέλασης δηλαδή οι περιοχές που προορίζονται για κέντρα τουρισμού μακράς παραμονής πρέπει να βρίσκονται κοντά σε αερολιμένα και να εξυπηρετούνται από καλό οδικό δίκτυο. Γενικότερα, η σωστά οργανωμένη υποδομή μεταφορών εκτός των άλλων συμβάλλει και στην αξιοποίηση του φυσικού δυναμικού των πηγών λόγω της μεγαλύτερης έκτασης και προβολής που θα αποκτήσουν.

Η πλήρης αξιοποίηση μετά από αξιολόγηση της θεραπευτικής ικανότητας αλλά και της δυναμικότητας των ιαματικών πηγών στην Ελλάδα να αποτελέσουν τομέα αναπτυξιακών και επενδυτικών πρωτοβουλιών προς όφελος της οικονομίας σε εθνικό αλλά και σε τοπικό επίπεδο. Η αξιοποίηση των πηγών από ιδιώτες είτε από την Τοπική Αυτοδιοίκηση με τη δημιουργία κοινοτικών επιχειρήσεων αποτελεί και μια μορφή τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης της χώρας. Τα οικονομικά οφέλη θα είναι πολλά για την Τοπική Κοινωνία και η

ανάπτυξη των πηγών θα οδηγήσει σε τόνωση της οικονομίας. Ενδεικτικά αναφέρονται :

- 1 *εισροή περισσότερου συναλλάγματος εφόσον θα έχουμε τουρισμό μακράς παραμονής.*
- 2 *νέες θέσεις απασχόλησης με την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας λόγω της*
- 3 *ανάπτυξης των ιαματικών πηγών αλλά και λόγω κατασκευής αρχικής υποδομής όπως είναι η υποδομή υγείας και αθλητικών εγκαταστάσεων (νοσοκομείων, γηπέδων κλπ.),*
- 4 *ζήτηση για ανάπτυξη υπηρεσιών αγοράς (τράπεζες, καταστήματα, εστιατόρια κλπ.).*
- 5 *ζήτηση αγαθών για περισσότερους μήνες το χρόνο και εξομάλυνση της εποχικότητας των τουριστικών δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών – φορολογικά και άλλα έσοδα για τις τοπικές αρχές.*
- 6 *βελτίωση των υπηρεσιών στον τομέα μεταφορών (αεροδρόμια, οδικές συνδέσεις κλπ.)*
- 7 *ζήτηση για εγκαταστάσεις και ειδική υποδομή (ιατρική) υψηλού επιπέδου για τον εξοπλισμό των υδροθεραπευτηρίων και των ιατρικών μονάδων.*
- 8 *Ενδεικτικές δράσεις αφορούν στην ίδρυση κέντρων αποκατάστασης υγείας αξιοποιώντας το ευνοϊκό κλίμα της χώρας και στον εξοπλισμό τουριστικών μονάδων ώστε να εξασφαλίζουν ειδικές υπηρεσίες υγείας σε τουρίστες. Παράλληλα, μπορούν αν ενισχυθούν κέντρα θεραπείας για ειδικές ομάδες ασθενών (νεφροπαθείς, διαβητικούς), τουριστικά θέρετρα και παιδικές κατασκηνώσεις για άτομα με ειδικές ανάγκες, αλλά και η μετατροπή παρακμασμένων νοσοκομείων σε υποδομές τουρισμού υγείας και η εξειδίκευση των γενικών νοσοκομείων σε μονάδες παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών.*

Επίσης, δεν θα πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι πριν από κάθε είδους ανάπτυξη για την αξιοποίηση των ιαματικών πηγών χρειάζεται να ληφθούν μέτρα για την προστασία του τοπίου και την εξασφάλιση της ποιότητας του περιβάλλοντος γιατί οι περισσότερες ιαματικές πηγές ευρίσκονται σε περιοχές όπου συνδυάζεται βουνό με θάλασσα κάτω από εξαιρετικές κλιματολογικές συνθήκες. Η διατήρηση του γνήσιου φυσικού περιβάλλοντος στα κέντρα παραθερισμού / λουτροπόλεων αποτελεί κύριο μέλημα. Η προστασία των ιαματικών νερών, σημαντικών φυσικών πόρων που εντάσσονται γενικότερα στο υδάτινο δυναμικό της χώρας, αποτελεί πρωταρχικό σκοπό. Είναι γνωστό ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος πέρα από τη καταστροφή της αρχικής φυσικής ομορφιάς συντελεί και στη μείωση της ανταγωνιστικότητας του συγκεκριμένου θέρετρου στην τουριστική αγορά.

Βασική είναι και η σημασία της έρευνας αγοράς και διαφήμισης, που γίνεται σε χώρες της Ευρώπης θέμα στο οποίο η Ελλάδα υστερεί πολύ, με αποτέλεσμα οι ιαματικές

πηγές της Ελλάδος να μην είναι διεθνούς φήμης. Παρόλα αυτά, όμως όπως έχει αναφερθεί σε διεθνή συνέδρια ακόμα και από ξένους ειδικούς, η Ελλάδα έχει πολύ καλές ιαματικές πηγές που μπορούν να συνδυαστούν με το θαλάσσιο τουρισμό και οι λουτροπόλεις της να αποτελέσουν " πρότυπο " για όλες τις σχετικές πόλεις της περιοχής της Μεσογείου.

Επομένως, συμπερασματικά θα λέγαμε για τις ελληνικές λουτροπόλεις ότι ο σημερινός προορισμός τους που είναι κυρίως μόνο για θεραπευτικούς σκοπούς θα έπρεπε να επεκταθεί. Πρωταρχικός σκοπός είναι να αξιοποιηθούν οι δυνατότητες που προσφέρουν, ώστε να διευρυνθεί το πεδίο των δραστηριοτήτων τους και να αποτελέσουν κέντρα έλξης τουριστών όλων των ηλικιών για τους περισσότερους μήνες του χρόνου. Οι περισσότερες πηγές συνδυάζουν βουνό, θάλασσα, και θερμό κλίμα. Αυτό αποτελεί ιδανικό προνόμιο με πολλά περιθώρια αξιοποίησης και ανάδειξης τους σε αξιόλογα τουριστικά κέντρα υγείας για τουρισμό μακράς παραμονής για όλες τις ηλικίες.

Με τον προσεκτικό στρατηγικό προγραμματισμό, το συντονισμό με τις αρχές τουρισμού, την πολιτική θέληση και τα οικονομικά και φορολογικά κίνητρα στον ιδιωτικό τομέα, η Ελλάδα θα μπορούσε να γίνει ένας σημαντικός πόλος για την ιατρική φροντίδα στη ΝΑ Ευρώπη αλλά και διεθνώς. Ωστόσο, πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη και οι δυνητικές αρνητικές επιπτώσεις από τον ιατρικό τουρισμό. Χώρες οι οποίες ενδιαφέρονται για τον ιατρικό τουρισμό πρέπει να εξετάσουν προσεχτικά το “*crowding out effect*”, δηλαδή εάν με την άφιξη ξένων ασθενών περιοριστεί η δυνατότητα περίθαλψης για τους ιθαγενείς κατοίκους της. Είναι σημαντικό επίσης να υπάρχει στενή συνεργασία ανάμεσα στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα έτσι ώστε οι επενδύσεις που γίνονται στο χώρο της υγείας να συνεισφέρουν και στη δημόσια υγεία.

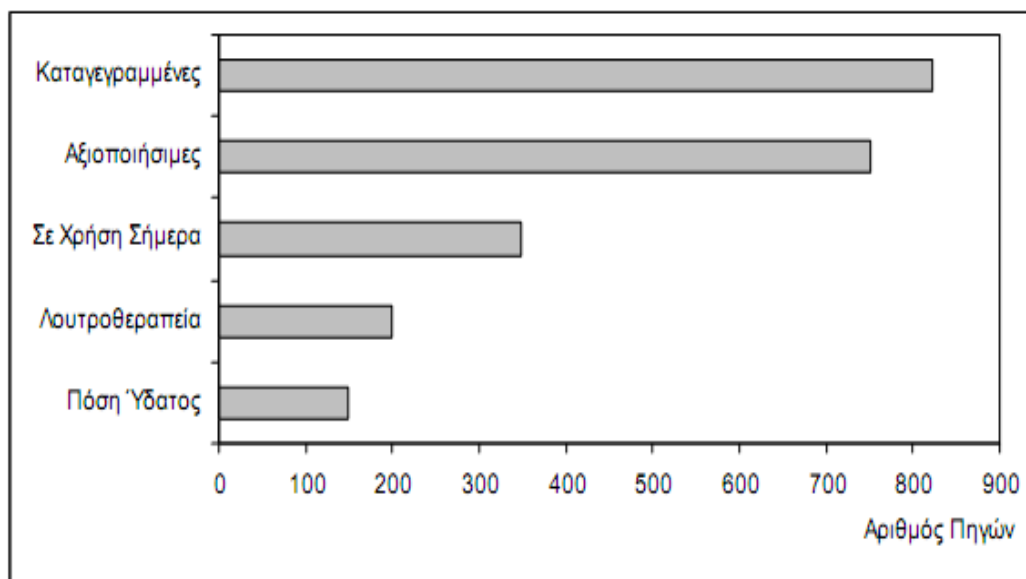
2.4 Γεωγραφική Κατανομή Ιαματικών Πηγών

Σύμφωνα με στοιχεία του Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών (ΙΓΜΕ) υπάρχουν καταγεγραμμένες 822 Πηγές Θερμομεταλλικών Νερών στην Ελλάδα, από αυτές οι 752 δύνανται να αξιοποιηθούν. Σήμερα από τις 752 πηγές χρησιμοποιούνται οι 348 (42%) σε μεγάλο ή μικρό βαθμό, είναι δε επίσημα ανακηρυγμένες οι 77 από αυτές. Η Γεωγραφική κατανομή των Ι.Π. έχει ως εξής.

- 1 Στερεά Ελλάδα 156
- 2 Θεσσαλία 57
- 3 Ήπειρος 56

- 4 Μακεδονία 115
- 5 Θράκη 25
- 6 Πελοπόννησος 114
- 7 Νησιά 229

Σχήμα 2.3: Καταγεγραμμένες, Αξιοποιήσιμες και Χρησιμοποιούμενες Θερμομεταλλικές Πηγές στην Ελλάδα

Πηγή: Σφέτσος Κ. (1988). Απογραφή θερμομεταλλικών Πηγών Ελλάδας III Ηπειρωτική Ελλάς, Αρ. 39, ΙΓΜΕ, Αθήνα.

Οι Ιαματικές Πηγές τουριστικής σημασίας είναι οι εξής:

- 1 Αιδηψός-Ευβοίας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, λειτουργεί με Αυτεπιστασία.
- 2 Βουλιαγμένη Αττικής, ιδιοκτησίας ΕΟΤ.
- 3 Ικαρία - Σάμου.
  - Α). " Ασκληπιός" (πρώην Μουσταφά), ιδιοκτησίας Δήμου Αγ. Κηρύκου.
  - Β). "Απόλλων " Θερμά Ικαρίας, ιδιοκτησίας Δήμου Αγίου Κηρύκου.
  - Γ). " Σπήλαιο" Θερμά Ικαρίας, Ιδιοκτησίας Δήμου Αγ. Κηρύκου.
  - Δ). "Κράτσα" Θερμά Ικαρίας, ιδιωτική.
  - Ε). Θερμό Λευκάδος Ικαρίας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, δεν λειτουργεί.
- 1 Καιάφας Ηλείας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, λειτουργεί με αυτεπιστασία ΕΟΤ.
- 2 Καλλιθέα Ρόδου, ιδιοκτησίας ΕΟΤ παραχωρημένη στη Κοινότητα Κοσκινούς.
- 3 Κουνουπέλι Ηλείας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ παραχωρημένη στις Κοινότητες Μανωλάδας,

- Κουνουπελίου, Βάρδας δεν λειτουργεί.*
- 4 Κύθνος Κυκλάδων, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, λειτουργεί με αυτεπιστασία.*
  - 5 Κυλλήνη Ηλείας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ , μισθωμένη μέσω διαγωνισμού, στον όμιλο "Δασκαλαντωνάκη" για 40 χρόνια, αρχής γενομένης από έτους 1998.*
  - 6 Λουτράκι Κορινθίας.*
    - A). Υδροθεραπευτήριο ΕΟΤ.*
    - B). Ποσιθεραπευτήριο ΕΟΤ, λειτουργεί με αυτεπιστασία ΕΟΤ.*
    - Γ). Υδροθεραπευτήριο του Δήμου, λειτουργεί από την Δημοτική Επιχείρηση ΔΕΤΑΛΠ. Νιγρίτα Σερρών, ιδιοκτησίας ΕΟΤ.*
      - A). Υδροθεραπευτήριο, λειτουργεί με Αυτεπιστασία ΕΟΤ.*
      - B). Εμφιαλωτήριο, δεν λειτουργεί.*
  - 1 Μέθανα Πειραιώς, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, τρεις πηγές, λειτουργεί με Αυτεπιστασία ΕΟΤ.*
  - 2 Σμόκοβο Καρδίτσας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, παραχωρημένη στην κοινότητα Λουτροπηγής μέχρι του έτους 2028 χωρίς αντάλλαγμα.*
  - 3 Σουρωτή Θεσσαλονίκης, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, παραχωρημένη στην κοινότητα Σουρωτής μέχρι του έτους 2028, η λειτουργία της έχει ανατεθεί στην Κοινοτική Επιχείρηση Σουρωτής. Το 5% επί των ακαθαρίστων εσόδων διατίθεται για έργα Τουριστικής Σημασίας στην περιοχή.*
  - 4 Ξυνό Νερό Φλώρινας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, παραχωρημένη στην Κοινότητα Ξυνού Νερού μέχρι του έτους 2028. Το 5% επί των ακαθαρίστων εσόδων διατίθεται για έργα Τουριστικής Σημασίας στην περιοχή. Η λειτουργία της έχει ανατεθεί στην Κοινοτική Επιχείρηση.*
  - 5 Κίρρα Φωκίδας, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, δεν υπάρχουν εγκαταστάσεις δεν αξιοποιήθηκε ποτέ.*
  - 6 Ποτάμιο Σάμου, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, δεν αξιοποιήθηκε ποτέ.*
  - 7 Λαγκαδάς Θεσσαλονίκη, ιδιοκτησίας ΕΟΤ, παραχωρημένη στην "ΑΞΕ ΑΣΤΗΡ" μέχρι του 2015.*

Πίνακας2.5: Διάκριση Ιαματικών Πηγών Τουριστικής Σημασίας σε σχέση με τη χωροταξική διάταξη και το αναπτυξιακό μέγεθός τους

<i>Λουτροπόλεις:</i>	<i>Λουτρικά Πολύ-λειτουργικά Κέντρα:</i>	<i>Πολύ-λειτουργικά Συγκροτήματα Θεραπευτικού Τουρισμού:</i>	<i>Λουτρικοί Σταθμοί:</i>
1.Λουτρακίου 2.Κορινθίας 3.Καμμένων Βούρλων 4.Αιδηψού 5.Μεθάνων 6.Πρέβεζας 7.Ικαρίας 8.Νέας Απολλωνίας Θεσσαλονίκης	1.Ελευθέρων 2.Καβάλας 3.Λουτρακίου Αριδαίας 4.Λαγκαδά Θεσσαλονίκης 5.Θέρμης Λέσβου 6.Καιάφα Ηλείας 7.Λουτρών Γέρας Λέσβου	1.Υπάτης Φθιώτιδας 2.Νέας Κεσάνης Ξάνθης 3.Θεμοπηλών Φθιώτιδας 4.Σμοκόβου Καρδίτσας	1.Πικρολίμνης 2.Σερρών 3.Κρηνίδων Καβάλας 4.Ευταλούς και Λυσβορίου Λέσβου 5.Αμαράντου Ιωαννίνων 6.Νυρτιάς και Τύρφης Αιτωλοακαρνανίας 7.Αηδονοχωρίου Καρδίτσας 8.Καρίτσας Λάρισας

Πηγή : Σφέτσος Κ. (1988), Απογραφή Θερμομεταλλικών Πηγών Ελλάδας III Ηπειρωτική Ελλάς, Αρ. 39, ΙΓΜΕ, Αθήνα

2.5 Περιβάλλον Ιαματικών Πηγών και Φυσικοχημικά Χαρακτηριστικά

Με τον όρο περιβάλλον των ιαματικών πηγών εννοούνται τα γεωμορφολογικά, κλιματικά, γεωλογικά, τεκτονικά και υδρογεωλογικά χαρακτηριστικά των περιοχών των ιαματικών πηγών. Οι περισσότερες ιαματικές πηγές της Ελλάδος βρίσκονται κοντά στις παρυφές ορεινών η λοφωδών περιοχών. Οι κλιματικές συνθήκες που επικρατούν στις ιαματικές πηγές είναι παρόμοιες για όλες, δηλαδή μεσογειακό κλίμα, με ήπιους χειμώνες και δροσερά καλοκαίρια, με μικρή διαφοροποίηση στις πηγές που βρίσκονται μακριά από τη θάλασσα (Λουτράκι, Αγκιστρο, Σιδηρόκαστρο), όπου το κλίμα πλησιάζει το ηπειρωτικό με πιο ψυχρούς χειμώνες και πιο θερμά καλοκαίρια.

Οι γεωλογικές και τεκτονικές συνθήκες, που επικρατούν στην ευρύτερη περιοχή της

Κεντρικής Μακεδονίας για παράδειγμα, παίζουν καθοριστικό ρόλο στον σχηματισμό των θερμών υδροφόρων και στην καθοδική και ανοδική κίνηση του νερού, ώστε να εμφανίζονται στην επιφάνεια με την μορφή των ιαματικών πηγών. Οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός συστήματος ιαματικών πηγών είναι οι εξής:

- 1 Η παρουσία ενός υδροφόρου ικανού να μεταβιβάσει, μέσω ρηγμάτων, το νερό των βροχοπτώσεων που εισδύει από την επιφάνεια (μετεωρικό νερό) σε βαθύτερα στρώματα του υπεδάφους.*
- 2 Την παρουσία αδια πέραστου καλύμματος στην οροφή του υδροφόρου, ώστε ο υδροφόρος να είναι υπό πίεση.*
- 3 Συνθήκες κατάλληλες, ρήγματα, που να διευκολύνουν τη μεταφορά του νερού στο στερεό φλοιό της Γης, σε βάθη που να μπορεί να αποκτήσει κάποια θερμοκρασία ή την παρουσία θερμικής μαγματικής εστίας, που να αποδίδει στο νερό θερμότητα.*
- 4 Κατάλληλες γεωλογικές, τεκτονικές και υδρογεωλογικές συνθήκες για την τροφοδοσία του υδροφόρου και την ανοδική κίνηση των θερμών ρευστών προς την επιφάνεια.*

Τα θερμά αυτά ρευστά καλούνται *θερμομεταλλικά νερά*, ενώ οι επιφανειακές εκδηλώσεις τους *ιαματικές πηγές* και μπορούν να ταξινομηθούν με διαφορετικούς τρόπους:

α) Ταξινόμηση των νερών ανάλογα με την προέλευση

-Μετεωρικά νερά: Είναι αυτά που προέρχονται από τις ατμοσφαιρικές κατακρημνίσεις (βροχή, χιόνι, κλπ.) και εισδύουν σε βάθη που μπορεί να φθάσουν τα 12 Km. Στο βάθος αυτό, όπου η θερμοκρασία φθάνει τους 365 °0 και το νερό μετατρέπεται σε υδρατμούς, λόγω πίεσης κινείται ανοδικά. Αποτελεί την πλειοψηφία των περιπτώσεων θερμομεταλλικών νερών.

- Νερά νερά:* Είναι αυτά που έχουν ενδογενή προέλευση και απελευθερώνονται κατά την κρυστάλλωση του μάγματος σε σχετικά μικρά βάθη, ή κατά τη διάρκεια ηφαιστειακών - μεταηφαιστειακών δράσεων. Αποτελούν μάλλον σπάνιες

περιπτώσεις και γίνεται περισσότερο παραδεκτή η ύπαρξη τους σαν κατάλοιπο ηφαιστειακής δράσης .

- *Μικτά νερά:* Είναι αυτά που έχουν μικτή προέλευση, τόσο μετεωρική, όσο και ενδογενή. Η ανάμιξη τους γίνεται σε κάποιο βάθος με αναλογία μετεωρικά/νεαρά = 9/1, ενώ συνήθως περιέχουν και CO₂.
- *Αναγεννημένα νερά:* Είναι αυτά που προέρχονται από χημικές αντιδράσεις, με τις οποίες το νερό εισέρχεται στη σύνθεση των ορυκτών, ως νερό κρυστάλλωσης, ή νερό ενυδάτωσης (νερό συνάφειας), το οποίο απελευθερώνεται λόγω υψηλής πίεσης και θερμοκρασίας στη ζώνη μεταμορφισμού. Αποτελούν σπανιότατες περιπτώσεις θερμομεταλλικών νερών.

Εγκλωβισμένα νερά: Είναι αυτά που προέρχονται από εγκλωβισμό τους στους πόρους θαλάσσιων ιζημάτων, κατά την διάρκεια εναπόθεσης νέων ιζημάτων. Τα νερά αυτά ονομάζονται και απολιθωμένα νερά, είναι πλούσια σε Na, Cl, (ουσιαστικά είναι θαλασσινό νερό με υψηλή αγωγιμότητα) και συνοδεύουν συνήθως κοιτάσματα πετρελαίου ή φυσικού αερίου.

β) Ταξινόμηση μετεωρικών νερών ανάλογα με τον τρόπο δημιουργίας

Νερά γεωθερμικής βαθμίδας: Δημιουργούνται όταν το νερό θερμαίνεται εξαιτίας της μεταφοράς του βαθιά μέσα στο στερεό φλοιό, οπότε η θερμοκρασία του αυξάνεται λόγω γεωθερμικής βαθμίδας (1 °C ανά 33 m βάθους). Στην περίπτωση αυτή υπάρχουν μεταβολές της θερμοκρασίας συναρτήσει του βάθους. Στις περιοχές ρηγμάτων παρατηρούνται θετικές ανωμαλίες της θερμοκρασίας, καθώς τα θερμά ρευστά παρουσιάζουν ανοδική πορεία προς την επιφάνεια.

Νερά θερμικής εστίας: Είναι αυτά που το νερό θερμαίνεται σε σχετικά μικρά βάθη εξαιτίας της παρουσίας μιας θερμικής εστίας στην περιοχή, η οποία μπορεί να είναι κάποιο σχετικά πρόσφατο μαγματικό σώμα, που αποβάλλει ακόμη θερμότητα, ή κάποια τοπική ανωμαλία της γεωθερμικής βαθμίδας.

γ) Ταξινόμηση ιαματικών πηγών ανάλογα με τον τρόπο εμφάνισης

Τεκτονικές πηγές: Εμφανίζονται στην επιφάνεια μέσα από τεκτονικές μορφές (ρήγματα, διακλάσεις) και αποτελούν την συντριπτική πλειοψηφία των ιαματικών πηγών.

Πηγές λιθολογικής επαφής: Εμφανίζονται στα σημεία επαφής δύο διαφορετικών γεωλογικών σχηματισμών, είναι σπανιότερες.

Διάσπαρτες πηγές: Αποτελούν υποπερίπτωση των τεκτονικών πηγών, όταν το ρήγμα είναι καλυμμένο από πρόσφατες αποθέσεις, συνήθως αλλουβιακές, οπότε δεν παρουσιάζεται μια ή περισσότερες πηγές, κατά μήκος του ρήγματος, αλλά πολλές διάσπαρτες σ' όλη την περιοχή καθώς το νερό διαχέεται μέσα στις αποθέσεις αυτές.

δ) Ταξινόμηση τεκτονικών πηγών ανάλογα με τον τρόπο ανόδου των θερμών ρευστών και τη θέση εμφάνισης των πηγών

- *Παράκτιες πηγές:* Είναι πηγές που εμφανίζονται διαμέσου ρηγμάτων, όταν τα ρήγματα βρίσκονται κοντά στην ακτή, ώστε να προκύπτει επέκταση της θαλάσσιας λεκάνης, σε επαφή με απότομες ακτές. Η σύσταση των νερών τους είναι παρόμοια με αυτή του θαλασσινού νερού, εκτός αν τα ρήγματα καλύπτονται από νεότερες αποθέσεις.
- *Πηγές στις θέσεις ρηγμάτων:* Είναι πηγές που εμφανίζονται στη θέση του ρήγματος ή σε διασταυρώσεις ρηγμάτων, αν δεν υπάρχουν νεότερες λιμναίες αποθέσεις ή αλλουβιακές αποθέσεις μεγάλου πάχους, ή υπό μορφή διάσπαρτων πηγών στην αντίθετη περίπτωση. Στις περιπτώσεις αυτές τα νερά εμπλουτίζονται και από αέρια, που προέρχονται από τη θερμική εστία.

Πηγές σε διασταυρώσεις ρηγμάτων που τέμνουν τριτογενείς και τεταρτογενείς αποθέσεις: Είναι πηγές που εμφανίζονται σε διασταυρώσεις ρηγμάτων, που προήλθαν από την πλειο-πλειστοκαινική εφελκυστική τεκτονική του ελληνικού χώρου και φθάνουν ως την επιφάνεια, τέμνοντας τις αποθέσεις αυτές.

Πηγές σε διαδοχικές θέσεις ρηγμάτων που τέμνουν τριτογενείς και τεταρτογενείς αποθέσεις: Είναι πηγές που εμφανίζονται σε λεκάνες που προέρχονται από την εκδήλωση διαδοχικών μεταπτωτικών ρηγμάτων, τα οποία συνέχισαν τη δράση τους μέχρι πρόσφατα. Στις πηγές αυτές παρατηρείται αυξομείωση της θερμοκρασίας και της παροχής, όπως και μεταβολές του χημισμού.

Τα πλέον σημαντικά φυσικοχημικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν τις δυνατότητες αξιοποίησης κάποιων ιαματικών πηγών είναι η θερμοκρασία, η παροχή, η δυνατότητα παροχής του υδροφόρου συστήματος και η χημική σύσταση (χημισμός), με κυριότερους παράγοντες την ειδική ηλεκτρική αγωγιμότητα, το pH, το σύνολο των διαλυμένων αλάτων και ο χημικός χαρακτηρισμός των νερών. Η θερμοκρασία παίζει καθοριστικό ρόλο για τη χρήση θερμών λουτρών, η παροχή και η δυνατότητα παροχής για το σχέδιο ανάπτυξης των πηγών και ο χημισμός για το είδος των νερών και τη θεραπευτική τους χρήση.

Η θερμοκρασία των νερών των ιαματικών πηγών προέρχεται κυρίως από τη γεωθερμική βαθμίδα (1 °C ανά 33 m), οπότε το βάθος (H), που πρέπει να φθάσουν τα νερά για τη θερμοκρασία που παρουσιάζουν, υπολογίζεται από τον τύπο:

$$H = h + (T_0 - T)g$$

Όπου -

- 1 h = βάθος ζώνης με σταθερή θερμοκρασία
- 2 T_0 = μέση θερμοκρασία αέρος
- 3 T = θερμοκρασία νερού
- 4 g = επιτάχυνση της βαρύτητας

Η θερμοκρασία μπορεί να προέρχεται (συνήθως σε συνδυασμό) από την φυσική ραδιενέργεια των πετρωμάτων ή την ύπαρξη μιας θερμικής εστίας (μαγματικό σώμα). Η παροχή των υδροφόρων συστημάτων των ιαματικών πηγών εξαρτάται από τις γεωλογικές,

τεκτονικές και υδρογεωλογικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή.

Ο χημισμός των νερών των ιαματικών πηγών εξαρτάται από το βάθος συγκέντρωσης, τη θερμοκρασία και τα διαλυμένα αέρια, που επιτρέπουν στο νερό να διαλύει τα πετρώματα που το φιλοξενούν ή το περιβάλλουν και από τη σύσταση των πετρωμάτων αυτών. Τα ιόντα που περιέχονται στα νερά αυτά είναι από ανιόντα χλώριο (CL), βρώμιο (BR), ιώδιο (I), φθόριο (F), θειική ρίζα (SO₄^{''''}) και οξυανθρακική ρίζα (HCO₃) και από κατιόντα νάτριο (Na⁺), κάλιο (K⁺), ασβέστιο (Ca⁺⁺), μαγνήσιο (Mg⁺⁺), σίδηρος (Fe⁺⁺ & Fe⁺⁺⁺), αμμώνιο (NH₄) και λίθιο (Li⁺). Ακόμη υπάρχουν κάποια σπάνια στοιχεία (ράδιο, ρουβίδιο, κλπ.) και διάφορα ιχνοστοιχεία (χαλκός, κοβάλτιο, αρσενικό, κλπ.). Τέλος υπάρχει οξείδιο του πυριτίου (SiO₂) και από αέρια διοξείδιο του άνθρακα (CO₂), υδρόθειο (H₂S), μεθάνιο (CH₄), και άλλα.

Τα νερά των ιαματικών πηγών ταξινομούνται και ανάλογα με τα φυσικοχημικά τους χαρακτηριστικά. Οι επικρατέστερες ταξινομήσεις είναι οι εξής:

α) Ταξινόμηση νερών ιαματικών πηγών ανάλογα με τη θερμοκρασία

Ψυχρό μεταλλικά: Είναι νερά με θερμοκρασία που δεν υπερβαίνει τους 2 °C τη θερμοκρασία του αέρα στην περιοχή των πηγών. Συνήθως είναι αυτά που η θερμοκρασία τους δεν υπερβαίνει κατά ετήσιο μέσο όρο τους 20 °C.

- *Θερμομεταλλικά:* Είναι νερά με θερμοκρασία που υπερβαίνει τους 2 °C τη θερμοκρασία του αέρα στην περιοχή των πηγών και συνήθως είναι αυτά που η θερμοκρασία τους υπερβαίνει κατά ετήσιο μέσο όρο τους 20 °C.

β) Ταξινόμηση θερμομεταλλικών νερών ιαματικών πηγών ανάλογα με τη θερμοκρασία

Υπόθερμα: Είναι αυτά με θερμοκρασία 20-34 °C. Οι αντίστοιχες πηγές, σε συνδυασμό με την μικρή περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα, ονομάζονται ακρατόθερμες.

Μεσόθερμα: Είναι αυτά με θερμοκρασία 34-37 °C.

Υπέρθερμα: Είναι αυτά με θερμοκρασία μεγαλύτερη από 37 °C.

γ) Ταξινόμηση νερών ιαματικών πηγών ανάλογα με την περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα

Ολιγομεταλλικά: Είναι αυτά με περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα, . Οι αντίστοιχες πηγές, σε συνδυασμό με την χαμηλή θερμοκρασία των νερών (20-34 °C, υπόθερμα), ονομάζονται ακρατόθερμες.

- *Μέσο μεταλλικά:* Είναι αυτά με περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα 1.000-10.000 mg/l.
- *Πολυμεταλλικά:* Είναι στην ουσία θαλασσινό νερό με περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα μεγαλύτερη από 10.000 mg/l.

δ) Ταξινόμηση νερών ιαματικών πηγών ανάλογα με τον χημισμό (χημική σύσταση)

- *Ανθρακικά ,αλκαλικά, αλκαλικών γαιών, οξυανθρακικά, ασβεστόχα, μαγνησιούχα, σιδηρούχα, χλωριονατριούχα, αρσενικούχα, θειικά, υδροθειούχα.*

Ανάλογα με την περιεκτικότητα των ιαματικών νερών σε κάποιο ιχνοστοιχείο τα νερά ονομάζονται επίσης βορικούχα, φθοριούχα, λιθιούχα, κλπ.

ε) Ταξινόμηση ιαματικών πηγών ανάλογα με τη ραδιενέργεια

Συνηθίζεται κάποιες πηγές (ή τα νερά τους) να ονομάζονται ραδιενεργές. Αυτό θεωρούμε ότι είναι πλεονασμός, αφού λιγότερο ή περισσότερο όλα τα νερά των ιαματικών πηγών είναι ραδιενεργά, αφού περιέχουν διαλυμένα ραδιενεργά ορυκτά, που περιέχουν ράδιο, θόριο, ουράνιο και ακτίνιο. Ωστόσο ισχύει η παρακάτω ταξινόμηση:

- *Ασθενείς:* Συγκέντρωση μέχρι 300 Bq/lit
- *Μέτριες:* Συγκέντρωση 300-1300 Bq/lit
- *Ισχυρές:* Συγκέντρωση μεγαλύτερη από 1300 Bq/lit.

στ) Ταξινόμηση νερών ιαματικών πηγών ανάλογα με τη μοριακή συγκέντρωση

- 1 *Υποτονικά:* Είναι αυτά που έχουν κρυοσκοπικό σημείο Δ (σε σχέση με το κρυοσκοπικό σημείο του αίματος -0,56 °C) από 0 °C έως -0,56 °C και περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα 1.000-8.000 mg/l.

- 2 *Ισοτονικά:* Είναι αυτά που έχουν κρυοσκοπικό σημείο Δ περίπου $-0,56\text{ }^{\circ}\text{C}$ και περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα 8.000-10.000 mg/l.
- 3 *Υπερτονικά:* Είναι αυτά που έχουν κρυοσκοπικό σημείο Δ μικρότερο από $-0,56\text{ }^{\circ}\text{C}$ και περιεκτικότητα σε διαλυμένα άλατα μεγαλύτερη από 10.000 mg/l

2.6 *Είδη Θεραπείας και Παθήσεις για τις Οποίες Ενδύκνεται*

2.6.1 *Λουτροθεραπεία για παθήσεις του μυοσκελετικού συστήματος (ρευματικές παθήσεις)*

Επειδή η ευεργετική δράση των ιχνοστοιχείων, που περιέχονται στα θερμομεταλλικά νερά, καθώς και το αν και με ποιο τρόπο αυτά περνάνε μέσα από το δέρμα, δεν είναι πλήρως εξακριβωμένη, μοναδική ιατρικά αποδεκτή δράση της λουτροθεραπείας είναι αυτή, που πηγάζει από τις φυσικές ιδιότητες του φυσικού νερού (άνωση, οσμωτική πίεση και θερμοκρασία). Αυτές οι ιδιότητες σε συνδυασμό με την κινησιοθεραπεία, που πρέπει απαραίτητα να γίνεται μέσα στο νερό, κάνουν τη μέθοδο πολύ αποτελεσματική στην υποστήριξη της αντιμετώπισης παθήσεων του μυοσκελετικού συστήματος. Στις ευρωπαϊκές λουτροπόλεις υπάρχουν οργανωμένα κέντρα φυσικοθεραπείας, όπου εξυπηρετείται η ολοκλήρωση της θεραπευτικής και προληπτικής αντιμετώπισης των λουομένων. Συνεπώς η εφαρμογή φυσικοθεραπείας παράλληλα με την λουτροθεραπεία είναι επιβεβλημένη.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των μυοσκελετικών παθήσεων αφορά στις ρευματικές παθήσεις. Η ιαματική λουτροθεραπεία των ρευματικών νοσημάτων, δηλαδή η χρήση των θερμομεταλλικών νερών στη θεραπευτική ρευματολογία, αποτελεί γνωστή μη φαρμακευτική θεραπευτική μέθοδο με μακρά ιστορική παράδοση. Το θεραπευτικό αποτέλεσμα είναι από καλό έως πολύ καλό για τους περισσότερους ασθενείς, αλλά αυτό αποτελεί εμπειρική παρατήρηση και πίστη με πολλούς οπαδούς και πολλούς αρνητές. Ο βασικός λόγος για την αντιγνωμία που υπάρχει είναι η ουσιαστική ανυπαρξία ειδικών ερευνών που να τεκμηριώνουν ή να απορρίπτουν την θεραπευτική επίδραση των θερμομεταλλικών νερών.

2.6.2 Δερματολογικές παθήσεις

Η θεραπευτική αξία των θερμομεταλλικών νερών, ιδιαίτερα στη δερματολογία, βασίζεται κύρια στην κλινική εμπειρία, γιατί υπάρχει το πλεονέκτημα της εύκολης υποκειμενικής ή/και αντικειμενικής παρατήρησης των θεραπευτικών αποτελεσμάτων. Ο πιθανότερος μηχανισμός δράσης φαίνεται ότι γίνεται στα κύτταρα του δέρματος σε χρόνο που έχει καταμετρηθεί να φθάνει τις 21 ημέρες. Γι' αυτό και ο χρόνος θεραπείας είναι συνήθως 3 εβδομάδες

Ενδείξεις

- Έκζεμα (συστηματικό, εξ επαφής και ειδικά το οξύ έκζεμα)
Ψωρίαση (ιδιαίτερα σε συνδυασμό με θαλασσοθεραπεία).
- Νεανική ακμή
- Ροδόχρους ακμή (ιδιαίτερα εντυπωσιακή βελτίωση σε 3 εβδομάδες)
- Βλάβες των βλεννογόνων (ιδιαίτερα από ομαλό λειχήνα)
- Συνέπειες εγκαυμάτων
- Ιχθύαση
- Εντοπισμένη σκληροδερμία (μη συστηματική, με υψηλής θερμοκρασίας ιαματικά νερά και πιθανό μηχανισμό δράσης τη βελτίωση της αιμάτωσης ώστε να προκαλείται αποφυγή της ίνωσης)
- Η ψευδογυροειδής αλωπεκία (με καταιονισμό θειούχων νερών, καθώς η προτεινόμενη θεραπεία, εκτός από τα τοπικά κορτικοειδή, είναι η χρήση θειούχων αλοιφών)

Η προληπτική χρησιμοποίηση των ιαματικών νερών, έχει παρατηρηθεί ότι μπορεί να βοηθήσει στην αποφυγή ή ελάττωση του αριθμού των υποτροπών, των περιπτώσεων των χρόνιων δερματοπαθειών, από τις προαναφερθείσες.

Αντενδείξεις

Η υδροθεραπεία δε θα πρέπει να χρησιμοποιείται σε οξείες παθήσεις του δέρματος, πυοδερματίτιδες, μη αντιρροπούμενες παθήσεις του καρδιαγγειακού και αναπνευστικού συστήματος και σε περιπτώσεις καρκίνου. Ειδικότερα για τις δερματολογικές παθήσεις

αντενδείκνυται η χρήση των ιαματικών νερών σε σπογγοειδή μυκητίαση, αιμοδερματοπάθειες και καρκίνο - φυματίωση του δέρματος.

Ενδεικνύόμενα ιαματικά νερά

Τα ιαματικά νερά που χρησιμοποιούνται με καλά αποτελέσματα είναι:

ραδιενεργά,	ιωδιούχα
ολιγομεταλλικά,	υδροθειούχα
χλωριονατριούχα,	θειικά

2.6.3 Πηλοθεραπεία

Ως θεραπευτικό πηλό εννοούμε τον ώριμο πηλό που είναι έτοιμος να χρησιμοποιηθεί και ασκεί στον ανθρώπινο οργανισμό κάποιες βιολογικές, θεραπευτικές δράσεις. Η δράση της πηλοθεραπείας οφείλεται πιθανότατα σε τρεις παράγοντες, μηχανικό, θερμικό και χημικό. Η δράση του *μηχανικού* παράγοντα είναι η ίδια για τα λασπόλουτρα όπως και για τα υδρόλουτρα, δεδομένου ότι οφείλεται στην επίδραση της υδροστατικής πίεσης, στην ελάττωση της βαρύτητας, στη χάλαση του μυϊκού σπασμού, καθώς και στη δράση της θερμότητας που αυξάνει την τοπική αιμάτωση και έχει ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση ουσιών που θεωρούνται υπεύθυνες για τη δημιουργία της φλεγμονής. Οι θεραπευτικές ιδιότητες που αποδίδονται στους πηλούς με φαρμακολογική δράση, οφειλόμενες κυρίως σε ανόργανα συστατικά είναι:

- Αντισηπτική ικανότητα
- Ικανότητα ανταλλαγής ουσιών μεταξύ δέρματος και πηλού

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο θεραπευτικός πηλός δεν αντικαθιστά τα φάρμακα, απλώς συμβάλει στη μείωση του πόνου, στην ελάττωση της φλεγμονής, στη βελτίωση της κινητικότητας. Η συμμετοχή της πηλοθεραπείας σε κάποιο γενικότερο θεραπευτικό σχήμα προσφέρει συμπληρωματική θεραπεία, πιθανή τροποποίηση της εξέλιξης της νόσου ώστε να αποφευχθεί έξαρση και να περιορισθεί η επιδείνωση και σταθεροποίηση κάποιων αποτελεσμάτων που επιτεύχθηκαν μέσω φαρμακευτικής αγωγής.

2.6.4 Ποσιθεραπεία

Στην περίπτωση της ποσιθεραπείας, η ευεργετική δράση των ιαματικών νερών οφείλεται στην παρουσία των ιχνοστοιχείων, που περιέχονται στο μεταλλικό νερό. Το μεταλλικό νερό σαφώς διακρίνεται από το φυσικό νερό πόσης από την περιεκτικότητα του σε ανόργανα άλατα, ιχνοστοιχεία ή άλλα συστατικά και σε μερικές περιπτώσεις από ορισμένα αποτελέσματα. Αυτά τα χαρακτηριστικά που είναι ικανά να προσδίδουν στο φυσικό μεταλλικό νερό τις ευνοϊκές για την υγεία ιδιότητες του, πρέπει να έχουν εκτιμηθεί γεωλογικά, φυσικοχημικά, μικροβιολογικά, φυσιολογικά και κλινικά, ώστε να είναι δυνατή η κατάλληλη χρήση του.

Η ποσιθεραπεία, δηλαδή η προσαγωγή του μεταλλικού νερού στον οργανισμό δια της πόσης, αποτελεί μία από τις κύριες εφαρμογές της υδρομεταλλικής θεραπείας από αρχαιοτάτων χρόνων. Η ποσιθεραπεία αναφέρεται ότι δρα σε τοπικό και σε γενικό επίπεδο και εφαρμόζεται κύρια με ορισμένους τύπους ολιγομεταλλικών νερών, τα οποία λέγονται και ισοτονικά, επειδή με την πόση αυτών έχουμε σαν άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση της διούρησης. Βέβαια η είσοδος του μεταλλικού νερού στον οργανισμό φαίνεται να εμφανίζει μια πολύπλοκη δράση σε όλα τα όργανα και τους ιστούς, της οποίας το όποιο αποτέλεσμα παρατηρείται και καταγράφεται κλινικά.

Έως σήμερα δεν υπάρχει σαφής άποψη για το που σταματάει ο μύθος της θεραπευτικής ιδιότητας της ποσιθεραπείας και που αρχίζει η πραγματικότητα της ιατρικά τεκμηριωμένης επιβεβαίωσης.

2.6.5 Εισπνευσιοθεραπεία

Με τον όρο *εισπνευσιοθεραπεία* εννοούμε την επαφή ατμών και σταγονιδίων που προέρχονται από μεταλλικό νερό, με τον βλεννογόνο του Αναπνευστικού Συστήματος. Ο βλεννογόνος αυτός έχει ιστολογική και βιολογική ομοιογένεια σε όλο το μήκος των αεροφόρων οδών. Η μέθοδος αυτή εφαρμόζεται σε παθήσεις του κατώτερου αναπνευστικού συστήματος, ιδιαίτερα στο βρογχικό άσθμα και στη χρόνια βρογχίτιδα ενώ αποτελούν

αντένδειξη η φυματίωση, το βαρύ εμφύσημα με κάμψη της δεξιάς καρδιάς, καθώς και η αρτηριακή υπέρταση που δεν ρυθμίζεται, ο σακχαρώδης διαβήτης, η νεφρική, ηπατική και καρδιακή ανεπάρκεια, η καρκίνος, οι οξείες λοιμώξεις. Με την εισπνευσιοθεραπεία επιδιώκεται η μείωση της ποσότητας των βρογχοδιασταλτικών, κορτικοειδών και αντιβιοτικών, όταν αυτά χορηγούνται σε συνυπάρχουσες λοιμώξεις του ανώτερου κυρίως αναπνευστικού συστήματος.

2.7 Συμβολή Ιαματικού Τουρισμού στον Τουρισμό –Στοιχεία Προσφοράς και Ζήτησης

Όπως είναι γνωστό οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις από τις τουριστικές επενδύσεις διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

- *Άμεσες επιπτώσεις:* οι πληρωμές των τουριστών που δημιουργούν εισόδημα στις τουριστικές επιχειρήσεις, στα νοικοκυριά που εργάζονται σε αυτές, δημιουργούν απασχόληση με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δημιουργούν τοπικά και εθνικά φορολογικά έσοδα, αλλάζουν συνήθειες και πολιτισμικά πρότυπα.
- *Έμμεσες επιπτώσεις:* οι πληρωμές των τουριστικών επιχειρήσεων σε άλλες επιχειρήσεις για προμήθειες αγαθών και υπηρεσιών (συνδέσεις προς τα πίσω), πληρωμές προσωπικού, τοπική και εθνική φορολογία επιχειρήσεων, δημιουργία συνεργασιών και δικτύων μεταξύ επιχειρήσεων, δημιουργία ζήτησης από άλλες επιχειρήσεις για τις υπηρεσίες που παρέχουν (συνδέσεις προς τα μπρος), άνοδος αξιών γης και κόστους ζωής, πληθωριστικές πιέσεις.
- *Παρακινηθείσες επιπτώσεις:* οι δαπάνες των νοικοκυριών των τουριστικών επιχειρήσεων και των εργαζομένων σε αυτές για διάφορες καθημερινές ανάγκες, αγορές διαρκών καταναλωτικών αγαθών, δημιουργία άλλων επιχειρήσεων άσχετων με τον τουρισμό, φορολογία φυσικών προσώπων, αλλαγές στην καθημερινή ζωή και στα πολιτισμικά πρότυπα, διάθεση για εκπαίδευση, πληθωριστικές πιέσεις.

Είναι ευνόητο ότι όσο μεγαλύτερο ποσοστό από τις θετικές επιπτώσεις των τριών κατηγοριών παραμένει σε τοπικό/περιφερειακό επίπεδο, τόσο μεγαλύτερες οι πιθανότητες για τοπική/περιφερειακή οικονομική ανάπτυξη. Όμως, το νέο πρότυπο το οποίο έχει κυριαρχήσει το οποίο μπορεί και επιδιώκει τον έλεγχο της «συνολικής εμπειρίας» της κατανάλωσης του τουρίστα, έτσι ώστε οι άμεσες αλλά και οι έμμεσες θετικές επιπτώσεις να

κατακρατούνται από την εταιρία, απειλεί τη διασπορά των θετικών επιπτώσεων στην τοπική οικονομία. Τα παραπάνω είναι γνωστά σε όσες/ους ασχολούνται με τον τουρισμό και έχουν έλθει στην Ελλάδα με τα νέα πακέτα «all inclusive».

Ενδεικτικά αναφέρεται έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε στη Σάμο. Το ερώτημα που τέθηκε ήταν: για κάθε 100 ευρώ που ξοδεύουν οι ξένοι από την αρχή του ταξιδιού τους προς τη Σάμο, τι μένει τελικά στη τοπική Σαμιώτικη οικονομία; Πραγματοποιήθηκαν 100 ερωτηματολόγια σε αντιπροσωπευτικό δείγμα αλλοδαπών τουριστών οι οποίοι χωρίστηκαν σε κατηγορίες ανάλογα με τις επιλογές διαμονής.

ΣΑΜΟΣ: Τοπικά Έσοδα από τον Τουρισμό (2007)

Για κάθε 100 ευρώ που ξόδευαν οι αλλοδαποί τουρίστες από την αρχή του ταξιδιού που πήγαιναν τα χρήματά τους ανάλογα με το είδος διαμονής.

Είδος εσόδων	Μικρά ξενοδοχεία με συμβάσεις με tour operators	Ελεύθερη επιλογή μικρών ξενοδοχείων	Ελεύθερη ή επιλογή Camping	Μεγάλες μονάδες με συμβάσεις με tour operators
Διανυκτέρευση- τοπικά έσοδα	9	35	15	28
Φαγητό, διασκέδαση εκτός ξενοδοχείων	12	24	22	5
Αγορές εκτός ξενοδοχείων	8	10	5	3
Μετακινήσεις στη Σάμο	6	5	15	11
Tour operator και πληρωμές σε εισιτήρια μέχρι	65	26	43	5

*Πηγή: Πτυχιακή εργασία, Τμ. Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο
Πανεπιστήμιο, 2008*

Είναι φανερό ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των δαπανών που πραγματοποίησαν οι επισκέπτες του νησιού κατευθύνθηκε προς τους tour operators. Στην περίπτωση των Λουτρών Σιδηροκάστρου όμως δεν υφίσταται ένα τέτοιο φαινόμενο λόγω της μη ύπαρξης συνεργασιών με tour operators αλλά ακόμη και με ταξιδιωτικά γραφεία. Οι πελάτες των Λουτρών είναι κατά βάσει επαναλαμβανόμενοι επισκέπτες. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι τα έσοδα από τους επισκέπτες παραμένουν στον τόπο. Επιπρόσθετα, λόγω της πιστής προσήλωσης της επιχείρησης στις υπηρεσίες θερμαλισμού (υφίσταται μόνο ένα καφέ – μπαρ ενώ το εστιατόριο λειτουργεί την καλοκαιρινή περίοδο), αίρονται μονοπωλιακές καταστάσεις εντός της μονάδας και διασφαλίζεται η διάχυση των πόρων στην τοπική οικονομία.

Οι προμήθειες της μονάδας αποτελούν μια άλλη σημαντική συνιστώσα των έμμεσων επιπτώσεων για την τοπική/περιφερειακή ανάπτυξη. Όλες οι αντίστοιχες μονάδες στο εξωτερικό αλλά και στη Ρόδο, Κρήτη, Χαλκιδική, Κέρκυρα κλπ, αξιοποιούν το μέγεθός τους για να επιβάλλουν στους προμηθευτές συγκεκριμένους όρους και προδιαγραφές, στους οποίους μόνο μεγάλοι και οργανωμένοι προμηθευτές μπορούν να ανταποκριθούν. Από τον εξοπλισμό των δωματίων με έπιπλα, σεντόνια και πετσέτες μέχρι τις γλάστρες των κήπων, τα πιάτα και τα ποτήρια των εστιατορίων αναζητούνται «φθηνοί» προμηθευτές, ανεξαρτήτου γεωγραφικής δραστηριοποίησης. Στην περίπτωση όμως των Λουτρών Σιδηροκάστρου, ένα τέτοιο φαινόμενο δεν υφίσταται λόγω κύρια της πολιτικής της επιχείρησης, η οποία διάκειται φιλικά στην ενίσχυση των τοπικών επαγγελματιών. Βέβαια, είναι ευνόητο ότι όσον αφορά τις προμήθειες που δεν δύναται η τοπική αγορά να ανταποκριθεί, όπως ειδικά μηχανήματα, αυτές αναζητούνται πέρα από τα όρια της τοπικής περιοχής.

Επιπρόσθετα, η απασχόληση και η αγορά εργασίας που δημιουργεί γενικά ο τουρισμός χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα και περιοδικότητα, από χαμηλές ειδικεύσεις, υψηλό δείκτη μη σταθερής στην ίδια μονάδα απασχόλησης, περιορισμένα ποσοστά συνδικαλισμού και γι' αυτό οι θέσεις εργασίας είναι χαμηλά αμειβόμενες και καλύπτονται κυρίως από γυναίκες, νέους/νέες που δουλεύουν part time και οικονομικούς μετανάστες. Διακρίνουμε 4 κατηγορίες απασχολούμενων:

- 1 *Α. Διοικητικό ειδικευμένο προσωπικό στην έδρα της επιχείρησης. Το προσωπικό αυτής της κατηγορίας είναι ολιγάριθμο και ιδιαίτερα ειδικευμένο.*
- 2 *Β. Χαμηλής ειδίκευσης προσωπικό στην ξενοδοχειακή μονάδα (υποδοχή, εστιατόρια και κουζίνα, λογιστήριο, τοπική διεύθυνση, δημόσιες σχέσεις, προμήθειες κ.α).*
- 3 *Γ. Τεχνικό προσωπικό και προσωπικό συντήρησης εγκαταστάσεων, κήπων κλπ.*
- 4 *Δ. Ανειδίκευτο προσωπικό (συνήθως γυναικείο) που θα εκπαιδευθεί επιτόπου όπως καμαριέρρες, καθαρίστριες, λαντζιέρηδες κλπ.*

Η πολιτική της επιχείρησης αποτελεί και πάλι ασφαλιστική δικλείδα για την εξασφάλιση εργασίας στο τοπικό δυναμικό. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όχι μόνο οι περισσότεροι εργαζόμενοι προέρχονται από την περιοχή του Σιδηροκάστρου αλλά και ότι οι μισοί περίπου διαθέτουν μόνιμοι απασχόληση μιας και οι 22 από του 46 υφιστάμενους εργαζόμενους βρίσκονται με συμβάσεις αορίστου χρόνου. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό διότι, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ο ανταγωνισμός ασκεί έντονες πιέσεις, οι οποίες μεταφράζονται στην αναζήτηση ευέλικτων μορφών εργασίας (συμβάσεις ορισμένου χρόνου, πρόσληψη οικονομικών μεταναστών κλπ).

Τέλος, δεδομένου ότι η Ελληνική Ύπαιθρος μαστίζεται από την εγκατάλειψη, κυρίως των νέων, καθώς και από τη συρρίκνωση του αγροτικού εισοδήματος, η λειτουργία των Λουτρών αποτελεί πολύτιμη εναλλακτική διέξοδο, η οποία αφενός αυξάνει την επισκεψιμότητα της περιοχής και αφετέρου αποτελεί τρανό παράδειγμα ανάπτυξης και αξιοποίησης των διαθέσιμων φυσικών πόρων.

3. Κεφάλαιο 3^ο : Διεθνής Εμπειρία και Πρακτική

3.1 Σημερινή Κατάσταση στην Ευρώπη

Κατά τον 20^ο αιώνα οι ιαματικές πηγές είχαν συνδεθεί με τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, δεδομένου ότι μόνον η αριστοκρατία μπορούσε να τις επισκέπτεται. Έτσι, υπήρχε μία έντονη τάση της αριστοκρατίας να συγκεντρώνεται στα κέντρα αυτά κυρίως επειδή το επέβαλαν οι κοινωνικές επιταγές, αλλά και για λόγους προσωπικής ηρεμίας και χαλάρωσης. Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας που απόκτησαν τα ιαματικά κέντρα προσέελκυσε πολλούς καλλιτέχνες, συγγραφείς και γενικότερα διανοητές της εποχής εκείνης, αφού οι ίδιοι ένιωθαν την ανάγκη να ενταχθούν στην αριστοκρατία. Η αλλαγή ήρθε στα μέσα του 21^{ου} αιώνα με τη βελτίωση των υπηρεσιών κοινωνικής ασφάλισης. Έτσι, με διάφορες κοινωνικές παροχές η εμπειρία των ιαματικών πηγών έγινε προσιτή πλέον σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, αυξάνοντας έτσι τη δημοτικότητα τους. Το πρόβλημα που τίθεται σήμερα είναι κατά πόσο μπορεί να συνεχιστεί η στήριξη αυτή με δεδομένη τη γενικότερη οικονομική στενότητα που αντιμετωπίζουν τα ασφαλιστικά ταμεία.

Αν και ιαματικές πηγές υπάρχουν σε όλη την Ευρώπη, ορισμένες περιοχές της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης είναι περισσότερο προικισμένες από τη φύση. Ενδεικτικό είναι το γεγονός, ότι 880 κέντρα ιαματικού τουρισμού συγκεντρώνονται στη Γερμανία, Ιταλία, Ρουμανία, Ουγγαρία και Αυστρία. Γενικότερα, οι ηφαιστειογενείς περιοχές έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν θερμές πηγές λόγω του υπεδάφους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Ιαπωνία, κατ' εξοχήν ηφαιστειογενής χώρα, η οποία διαθέτει 1500 ιαματικά κέντρα και οι επισκέπτες φτάνουν τα 100 εκατομμύρια το χρόνο.

Η χημική σύνθεση του νερού, όπως είναι φυσικό, ποικίλλει. Υπάρχουν περιοχές της Κεντρικής Ευρώπης όπου οι πηγές έχουν χαμηλή περιεκτικότητα σε ιόντα, όπως στη Νοτιοδυτική Γερμανία (Black Forest), Βορειοανατολική Γαλλία (Luxenil-les Bains) και στις Ανατολικές Άλπεις (Bad Gastein στην Αυστρία) με θερμοκρασίες νερού 39,5, 44 και 45°C αντιστοίχως. Επίσης, νερά υψηλής περιεκτικότητας σε μέταλλα συναντώνται στις κεντρικές και βόρειες περιοχές της Γερμανίας, όπως Wiesbaden, Baden-Baden και Nauheim, με θερμοκρασίες νερού 65, 68 και 33 °C αντιστοίχως, καθώς και στην Βορειοδυτική περιοχή της Ρουμανίας, όπου είναι εγκατεστημένο το Felix Spa, το μεγαλύτερο ιαματικό κέντρο της χώρας. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η νεότερη λουτρο-θεραπευτική έχει αρχίσει να αναπτύσσεται τα τελευταία 100 με 200 χρόνια και ενδιαφέρεται κατά κανόνα για τις ψυχρές μεταλλικές πηγές.

Οι ιαματικές πηγές στην Ευρώπη, όχι μόνο έχουν μακρόχρονη παράδοση, αλλά είναι σήμερα μία από τις βασικές μορφές εναλλακτικού τουρισμού δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια έχει συνδεθεί και με την τάση των ανθρώπων προς έναν πιο φυσικό και υγιεινό τρόπο ζωής. Ο ιαματικός τουρισμός αναδεικνύεται σε μία από τις σημαντικότερες μορφές εναλλακτικού τουρισμού και αναμένεται να σημειώσει περαιτέρω ανάπτυξη. Η κατάσταση στις ιαματικές πηγές δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από τις οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις που προέκυψαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Υπάρχουν περιπτώσεις που πολλά ιαματικά κέντρα δεν υπόκεινται πλέον στον κρατικό έλεγχο, ενώ ορισμένα διέκοψαν τη λειτουργία τους. Για παράδειγμα, η Βουλγαρία, στη μεταβατική αυτή περίοδο, αδυνατεί να χρηματοδοτεί τον τομέα του ιαματικού τουρισμού, ενώ η κακή οικονομική κατάσταση της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας τα τελευταία δέκα χρόνια, έχει αναστείλει την ανάπτυξη των κέντρων αυτών.

3.2 Χώρες Ανταγωνισμού

Πολλά είναι τα κέντρα Τουρισμού Υγείας που λειτουργούν σήμερα στην Κεντρική Ευρώπη και συγκεκριμένα στην Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία, Ελβετία, Αυστρία και λιγότερο στο Βέλγιο, Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα, Ολλανδία, Φιλανδία, Σουηδία. Επίσης λειτουργούν πολλά τέτοια κέντρα στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης όπου ο ιαματικός

τουρισμός αποτελεί σημαντικό κομμάτι της οικονομίας τους π.χ. Ουγγαρία, Τσεχία, Σλοβακία, Ρουμανία, Ρωσία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία. Στο χώρο της Μεσογείου εκτός της Ιταλίας, Ισπανίας, Ελλάδας και Πορτογαλίας ιαματικό τουρισμό και τουρισμό υγείας έχουν επίσης αναπτύξει το Ισραήλ, η Τουρκία, η Τυνησία, το Μαρόκο και η Κύπρος.

Στη **Γερμανία**, που διαθέτει 250-300 κέντρα ιαματικού τουρισμού υγείας το έτος 2004 ένας αριθμός 7 εκατ. ατόμων επισκέφθηκαν τα κέντρα αυτά. Εκ των ατόμων αυτών τα 2,3 εκατ. υποβλήθηκαν σε ιαματική θεραπεία (θερμαλισμό) και τα υπόλοιπα άτομα σε θαλασσοθεραπεία, σε κινησιοθεραπεία και σε κλιματοθεραπεία. Το ποσοστό του γερμανικού πληθυσμού που επισκέφθηκε τα κέντρα αυτά κατά την ίδια χρονιά ήταν γύρω στο 10% ενώ οι ξένοι επισκέπτες συνήθως αποτελούν μικρό ποσοστό του συνόλου των επισκεπτών των ιαματικών κέντρων (ήταν μόλις το 3% το έτος 2004).

Στη **Γαλλία** λειτουργούν γύρω στα 50 κέντρα τουρισμού υγείας, εκ των οποίων τα περισσότερα εξειδικεύονται στη θαλασσοθεραπεία και περίπου τα 20 τον Ιαματικό Τουρισμό. Το ποσοστό του πληθυσμού που επισκέπτεται τα κέντρα αυτά δεν υπερβαίνει το 1%, ενώ οι ξένοι τουρίστες αποτελούν πολύ μικρό ποσοστό στο σύνολο των λουόμενων.

Στην **Ελβετία**, λειτουργούν 22 ιαματικά κέντρα και εξειδικεύονται περισσότερο στην θεραπεία για πρόληψη. Το κλίμα το υψόμετρο της τοποθεσίας όπου βρίσκονται ορισμένα από τα κέντρα αυτά είναι ιδανικά για την προσφορά προϊόντων που προορίζονται για ανάρρωση και χαλάρωση.

Στην **Ισπανία**, λειτουργούν 92 κέντρα ιαματικού τουρισμού και ένα κέντρο τουρισμού υγείας. Γενικά ο κλάδος του τουρισμού υγείας δεν είναι αναπτυγμένος και δεν προωθείται.

Στην **Αυστρία**, λειτουργούν 100 ιαματικά κέντρα, εκ των οποίων τα 20 είναι αποκλειστικά για υδροθεραπεία. Η Αυστρία έχει αναπτύξει πολύ τον τομέα αυτό ώστε να παρουσιάζεται διεθνώς ως προορισμός αναζωογόνησης κατά της καθημερινής ρουτίνας. Μαζί με την Ελβετία αποτελούν μοναδικές χώρες όπου τα κέντρα τουρισμού υγείας τους εξειδικεύονται στην κλιματοθεραπεία.(Giordano M.)

Στην **Πορτογαλία**, λειτουργούν 40 κέντρα ιαματικού τουρισμού και για τον κλάδο του τουρισμού υγείας συμβαίνει το ίδιο με την Ισπανία, δηλαδή δεν αναπτύσσεται ικανοποιητικά.

Στο **Βέλγιο** λειτουργούν λίγα κέντρα ιαματικού τουρισμού ενώ τα κέντρα τουρισμού υγείας είναι περισσότερα. Εκ των επισκεπτών οι περισσότεροι είναι ημεδαποί τουρίστες

αφού βρέθηκε ότι επί συνόλου 240.222 διανυκτερεύσεων (2004) στα κέντρα τουρισμού, το 88,88% πραγματοποιήθηκε από Βέλγους και το υπόλοιπο 11,17% από αλλοδαπούς επισκέπτες.

Στην **Ιταλία**, που λειτουργούν γύρω στα 200 κέντρα τουρισμού υγείας, κατά το ίδιο έτος, βρέθηκε ότι επισκέφθηκαν τα κέντρα αυτά 2,3 εκατ. άτομα. Επίσης υπολογίσθηκε ότι το 10% των εισπράξεων από τον αλλοδαπό τουρισμό προερχόταν από τους επισκέπτες των 12 μεγαλύτερων κέντρων τουρισμού υγείας.(Carella R)

Στην **Βόρεια Ευρώπη** και συγκεκριμένα στη Σουηδία και τη Φιλανδία τα προϊόντα του τουρισμού υγείας που προσφέρονται είναι πολύ υψηλών προδιαγραφών, τόσο από άποψη κοινωνική όσο και ιατρική.

Στην **Αγγλία**, οι φάρμες υγείας είναι γνωστές ως τόποι τουρισμού υγείας ενώ τα κέντρα ιαματικού τουρισμού έχουν ατονήσει. Στην Βόρεια Αμερική ο τουρισμός υγείας ο οποίος έχει την έννοια της ξεκούρασης μόνο και όχι και της θεραπείας, προσφέρεται σε ειδικευμένους σταθμούς τα "Health Resorts" ή "Spa Resorts". Είναι ιδιωτικές επιχειρήσεις που βρίσκονται συνήθως σε πολυτελή ξενοδοχεία με μπάνια, πισίνες και αθλητική υποδομή, κυρίως στην Καλιφόρνια και Φλόριδα.

Επίσης στις **πρώην Ανατολικές χώρες** Ρωσία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία κλπ. Ο ιαματικός τουρισμός θεωρείται αναπτυσσόμενος τομέας, αφού ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού των χωρών αυτών αλλά και των ξένων τουριστών επισκέπτεται τα κέντρα τουρισμού υγείας. Έτσι, στην Ουγγαρία η οποία θεωρείται από τις πλέον αναπτυσσόμενες στον τομέα αυτό, αφού διαθέτει 100 - 120 τέτοια οργανωμένα κέντρα με πλήρη εξοπλισμό και υποδομή και γύρω στις 350 ιαματικές πηγές με εγκαταστάσεις, το 10% (2004) περίπου του πληθυσμού της επισκέπτεται τις ιαματικές λουτροπόλεις, ενώ το 22% των ξένων επισκεπτών έχει ως προορισμό τα κέντρα του τουρισμού υγείας.

Στην **Τσεχοσλοβακία**, η οποία διαθέτει και αυτή οργανωμένα κέντρα τουρισμού υγείας, το 3,5% (2004) του πληθυσμού της βρέθηκε ότι υποβλήθηκε σε ιαματική θεραπεία.

***Πίνακας 3.1 :** Στοιχεία για την κίνηση των κέντρων τουρισμού υγείας σε χώρες του*

εξωτερικού.

Χώρα	Κέντρα Ιαματικού Τουρ. και Τουρ. Υγείας	Ποσοστό Πληθυσμού Επισκεπτών της Χώρας	Ποσοστό Ξένων Επισκ
Γερμανία	250-300	10% (7 εκατ)	3%
Ιταλία	200	4% (2,3 εκατ)	10%
Γαλλία	50	1%	0,5%
Βέλγιο	Αρκετά	2% (240 χιλ.)	0,3%
Ουγγαρία	460	10%	22%
Τσεχοσλοβ.	Αρκετά	3,5%	
Ρωσία	Πολλά	7%	
Πρώην Γιουγκοσλ.	400-450		
Βουλγαρία	500		
Ισπανία	93		
Πορτογαλία	40		
Αυστρία	100		
Ελβετία	22		

Στη **Ρωσία** ένας στους δεκαπέντε Ρώσους πηγαίνει σε ιαματικά κέντρα. Σήμερα οι λουτροπόλεις αυτές προσελκύουν νέους και άτομα όλων των ηλικιών εκτός των άλλων και λόγω της στροφής προς τις παραδοσιακές μορφές φυσικής θεραπείας που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια. Οι φυσικοί τρόποι θεραπείας ή όπως λέγεται της αφαρμάκου ιατρικής κερδίζουν συνεχώς έδαφος με τα νέα δεδομένα δηλαδή την επιβάρυνση του περιβάλλοντος, το άγχος της καθημερινής ζωής, το κάπνισμα, κλπ. που θεωρούνται υπεύθυνα για τις περισσότερες ασθένειες και το πρόωρο γήρας.

Επιστημονικά έχει αποδειχθεί ότι τα προϊόντα του τουρισμού υγείας αποτελούν προάσπιση για καλή υγεία και έχουν επίσης σημαντική συμβολή στην προληπτική ιατρική. Σημειώνεται εδώ ότι στη Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία, η προληπτική ιατρική στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στη υδροθεραπεία από τις μικρές ηλικίες. Τα πακέτα διακοπών

προορισμού σε αυτά τα κέντρα συνδυάζονται τις περισσότερες φορές και με προσφορά άλλων τουριστικών υπηρεσιών αναψυχής, αναζωογόνησης, σπορ (όπως σκι, ιστιοπλοΐα, ιππασία, τένις, κλπ.) και πολιτιστικών δραστηριοτήτων της υψηλής κοινωνικής ζωής (όπως κινηματογράφο, θέατρο, φεστιβάλ μουσικής κλπ.) γιατί απευθύνονται όχι μόνο σε ασθενείς αλλά και στους συνοδούς των ασθενών, καθώς και σε άλλους επισκέπτες συνήθως ανώτερου εισοδηματικού επιπέδου.

Εξάλλου, απαιτείται η μακρά παραμονή των ατόμων σε αυτά τα θέρετρα, μεγαλύτερη από τα συνήθη τουριστικά θέρετρα, προκειμένου να φανούν τα αποτελέσματα μιας ορισμένης θεραπείας στην οποία υποβάλλονται, ιδίως αν πρόκειται για ειδικές θεραπείες (όπως αντικαπνική θεραπεία, θεραπεία του άγχους, ψυχοθεραπεία, κινησιοθεραπεία, χαλάρωση, διαιτητική, εκμάθηση ύπνου, έρευνα της σωστής γραμμής-στάσης του σώματος, αισθητικής κλπ.). Επομένως η αναγκαστική παραμονή των επισκεπτών για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα στα κέντρα του τουρισμού υγείας (π.χ. 21 ημέρες στη Γαλλία, 21-28 ημέρες στη Γερμανία, 12-18 ημέρες στην Ιταλία) απαιτεί να δημιουργηθεί όχι μόνο η κατάλληλη ατμόσφαιρα για την χαλάρωση και την αναζωογόνηση του οργανισμού αλλά και η δημιουργία και άλλων δραστηριοτήτων και τρόπων έλξης των τουριστών που θα τους απασχολούν κατά τις ελεύθερες ώρες.

Έτσι δημιουργούνται συγκροτήματα που διαθέτουν όλη τη γενική και ειδική υποδομή και το κατάλληλο περιβάλλον που απαιτείται για τον τουρισμό μακράς παραμονής όπως πάρκα πρασίνου, κήποι, ποταμοί, λίμνες, κλινικές, κέντρα θεραπείας, κατάλληλος εξοπλισμός, ειδικευμένοι γιατροί, στέγαση σχετική με τη θεραπεία, ελεγχόμενη διαίτα κλπ. που βοηθά στην αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης θεραπείας.

Βέβαια υπάρχει και η εξειδίκευση των κέντρων αυτών ανάλογα με το χαρακτηρισμό τη θερμοκρασία των ιαματικών νερών τους και την εξειδικευμένη υποδομή που διαθέτουν, το κλίμα κλπ. π.χ. άλλα προσφέρονται για λουτροθεραπεία (Ουγγαρία) , άλλα για πηλοθεραπεία (ιδίως στην Ιταλία), άλλα για θαλασσοθεραπεία ιδίως αυτά που βρίσκονται κοντά στη θάλασσα (Γαλλία), άλλα για κλιματοθεραπεία (Ελβετία, Αυστρία) κλπ.

Υπάρχουν, όμως και αμφισβητήσεις για την αξία του θερμαλισμού ως θεραπευτικής μεθόδου που μαζί με τον ανταγωνισμό των άλλων κέντρων οδηγούν σε φθίνουσα διαχρονική τάση του αριθμού των ατόμων που προσέρχονται στα ιαματικά κέντρα. Αναλυτικότερα οι παράγοντες αυτοί αποδίδονται κυρίως,

1 Α) Στον μεγάλο ανταγωνισμό ανάμεσα στα κέντρα τουρισμού υγείας και στα άλλα

τουριστικά θέρετρα που βρίσκονται στις παραλίες ή στα όρη των χωρών του εξωτερικού και προσφέρουν φθηνότερα πακέτα διακοπών με εναλλακτικές ευκαιρίες αναψυχής.

- 2 Β) Στις νέες μεθόδους που εφαρμόζουν οι φαρμακοβιομηχανίες για την χημική θεραπεία των ασθενειών με τη χρήση φαρμάκων και το χαρακτηρισμό της υδροθεραπείας ως απαρχαιωμένης μεθόδου. Στην Αμερική και την Αγγλία οι γιατροί είναι τελείως αρνητικοί για την αποτελεσματικότητα της υδροθεραπείας ως θεραπευτικής μεθόδου ενώ στις άλλες χώρες υπάρχει μια ενδιάμεση κατάσταση.
- 3 Γ) Στην παραμελημένη εκπαίδευση της υδρολογίας που δεν διδάσκεται συστηματικά στα περισσότερα πανεπιστήμια.
- 4 Δ) Στην απροθυμία του ιατρικού σώματος να αναγνωρίσει την υδροθεραπεία ως ιατρική μέθοδο.

Η Διεθνής Οργάνωση Θερμαλισμού λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω εισήγαγε το 1974 νέες αρχές και όρους για το χαρακτηρισμό των θεραπευτικών ιδιοτήτων των ιαματικών νερών και για την ταξινόμηση των θερμών πηγών. Είναι σημαντικό, όπως αναφέρει η παραπάνω Οργάνωση, ότι ο θερμαλισμός δεν είναι ανταγωνιστικός στις θεραπείες με φάρμακα αλλά συμπληρωματικός στην κλινική και χειρουργική, αφού μπορεί να προσφέρει στον ασθενή π.χ. ενός ατυχήματος την ανακούφιση και φροντίδα που χρειάζεται για να επανέλθει στην κανονική ζωή.

Όμως η αναγνώριση της υδροθεραπείας ως ιατρικής θεραπευτικής μεθόδου από τον τομέα της Κοινωνικής Ασφάλισης σε πολλές χώρες, ιδίως τη Ευρώπη, οδήγησε σε μία σχετικά αυξημένη ζήτηση των κέντρων του ιαματικού τουρισμού, συγκριτικά με τα προηγούμενα. Η σημαντική αυτή αύξηση στη ζήτηση των προϊόντων που προσφέρονται στα κέντρα του τουρισμού υγείας που παρατηρήθηκε τελευταία, αποδίδεται στη στροφή των ατόμων προς τις παραδοσιακές μεθόδους θεραπείας, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και την αυξανόμενη έμφαση που δίδεται από πολλούς στην κατ' επανάληψη επανάκαμψη του οργανισμού που επιτυγχάνεται με την σωματική άσκηση και δοκιμασία και τις ειδικές θεραπείες που ακολουθούνται σε καθαρό και υγιεινό περιβάλλον ενός κέντρου τουρισμού υγείας.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο κλάδος του τουρισμού υγείας να προσελκύσει αρκετές επενδύσεις και σημαντικά κεφάλαια του ιδιωτικού τομέα για την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό των κέντρων αυτών, ώστε να προσαρμοστούν στις σύγχρονες απαιτήσεις του

τουρισμού υψηλών προδιαγραφών όπως χαρακτηρίζεται ο τομέας αυτός.

3.3 Προσφορά και Ζήτηση Ιαματικού Τουρισμού στην Ευρώπη

Τα τελευταία χρόνια, οι ευρωπαϊκές λουτροπόλεις προσελκύουν νέους και άτομα όλων των ηλικιών, κυρίως λόγω της στροφής προς τις παραδοσιακές μορφές φυσικής θεραπείας που προωθούνται γενικότερα, σε συνάρτηση με την παραδοσιακή θεραπεία που προσφέρεται στα αντίστοιχα κέντρα. Οι φυσικοί τρόποι θεραπείας, ή της εναλλακτικής ιατρικής (που βασίζονται στη θεραπεία με περιορισμένη ή, και χωρίς τη χρήση φαρμάκων) κερδίζουν συνεχώς έδαφος και σε συνάρτηση και με τα νέα δεδομένα της καθημερινής ζωής (επιβάρυνση του περιβάλλοντος, άγχος κλπ), θα μπορούσαν να βασιστούν σε ανάλογες μεθόδους αντιμετώπισης, όπως αυτές των ιαματικών κέντρων. Από αρκετούς είναι αποδεκτό ότι τα προϊόντα του τουρισμού υγείας αποτελούν το θεμέλιο λίθο για μια καλή υγεία και έχουν επίσης σημαντική συμβολή στην προληπτική ιατρική, ενώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι σε αρκετές χώρες (Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία), η προληπτική ιατρική στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στη υδροθεραπεία από τις μικρές ηλικίες.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με εμπειριστατωμένη αναζήτηση στην υπάρχουσα νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω των βάσεων δεδομένων και ηλεκτρονικών διασυνδεδεμένων με την Ευρωπαϊκή Ένωση αρχείων του Κέντρου Διεθνούς Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, δεν υφίστανται ειδικότερες διατάξεις και οδηγίες, τόσο όσον αφορά την λειτουργία, όσο και την εκμετάλλευση των ιαματικών πηγών, παρά μόνο νομοθετικές διατάξεις που θεσπίζει το κάθε κράτος μέλος για την επικράτεια του.

Τα τουριστικά πακέτα διακοπών που προσφέρονται από τα κέντρα, συνδυάζονται, τις περισσότερες φορές, με προσφορά συμπληρωματικών τουριστικών υπηρεσιών αναψυχής, αναζωογόνησης, άθλησης και πολιτιστικών δραστηριοτήτων (κινηματογράφος, θέατρο, φεστιβάλ, σκι, ιστιοπλοΐα, ιππασία, τένις κλπ.). Αυτό ενισχύεται από το γεγονός, ότι τα κέντρα απευθύνονται όχι μόνο σε ασθενείς, αλλά και στους συνοδούς των ασθενών, καθώς και σε άλλους επισκέπτες, αξιόλογο τμήμα των οποίων ανήκει σε κατηγορίες ανώτερου εισοδηματικού επιπέδου.

Μια σημαντική παράμετρος που έχει ληφθεί υπ' όψη για την ανάπτυξη των συμπληρωματικών υπηρεσιών, είναι το γεγονός ότι προκειμένου να διαφανούν τα αποτελέσματα μιας ορισμένης θεραπείας στην οποία υποβάλλονται οι επισκέπτες, απαιτείται μακρά παραμονή των ατόμων στα κέντρα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η μέση διάρκεια

παραμονής των επισκεπτών στη Γαλλία είναι 21 ημέρες, στη Γερμανία 21-28 ημέρες και στην Ιταλία 12-18 ημέρες. Επομένως, η παραμονή των επισκεπτών για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα στα κέντρα του τουρισμού υγείας, απαιτεί να δημιουργηθεί όχι μόνο η κατάλληλη ατμόσφαιρα για την χαλάρωση και την αναζωογόνηση του οργανισμού, αλλά και η παροχή και άλλων δραστηριοτήτων και τρόπων έλξης των επισκεπτών, και των συνοδών τους, που θα τους απασχολούν κατά τις ελεύθερες ώρες.

Έτσι, έχουν δημιουργηθεί συγκροτήματα που διαθέτουν όλη τη γενική και ειδική υποδομή και το κατάλληλο περιβάλλον, που απαιτείται για τον τουρισμό μακράς παραμονής. Τα συγκροτήματα που περιβάλλουν τα κέντρα, πάρκα, κήποι, λίμνες, κλινικές, κέντρα θεραπείας, υποβοηθούν στην αποτελεσματικότητα και την ολοκλήρωση της θεραπείας.

Τα κυριότερα κέντρα είναι καταχωρημένα σε καταλόγους ανάλογα με την εξειδίκευση τους, το χαρακτηρισμό, την θερμοκρασία των ιαματικών νερών, την εξειδικευμένη υποδομή που διαθέτουν, το κλίμα, τις θεραπευτικές ιδιότητες κλπ. Ένα θέμα ιδιαίτερης σημασίας για την ανάπτυξη των ιαματικών τουριστικών υπηρεσιών, είναι η έρευνα αγοράς και η ολοκληρωμένη και οργανωμένη ανάπτυξη των υπηρεσιών του τουρισμού υγείας. Έτσι, για παράδειγμα, χώρες όπως η Αυστρία, η Ελβετία και η Γαλλία, έχουν προχωρήσει στο θέμα της έρευνας αγοράς και της διαφήμισης, και προσφέρουν σε συνεργασία με τουριστικά γραφεία και αεροπορικές εταιρείες "πακέτα διακοπών" για την ομορφιά και καλή φυσική κατάσταση. Τα τουριστικά αυτά πακέτα προωθούνται από ειδικούς τουριστικούς πράκτορες σε διεθνή κλίμακα και απευθύνονται συνήθως σε κοινό υψηλού εισοδηματικού επιπέδου. Το γεγονός αυτό ενδυναμώνει την οικονομική σημασία του κλάδου.

Συμπεράσματα

Η έννοια της ποιότητας ζωής τις τελευταίες δεκαετίες έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον ερευνητών στο χώρο της υγείας και ειδικότερα στο χώρο της ψυχικής υγείας, θεωρώντας ως επίκεντρο παραμέτρους όπως η ψυχολογική ευεξία και η ικανοποίηση από τη ζωή. Η έννοια «ποιότητα ζωής» δεν έχει ακόμα καθοριστεί μ, ένα συγκεκριμένο και ομοιόμορφο τρόπο, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ακόμη πολλές εννοιολογικές ασάφειες. Η

θεώρηση της ποιότητας ζωής μπορεί να είναι υποκειμενική, όπου αξιολογείται από το ίδιο το άτομο με κριτήρια υποκειμενικά, αλλά και αντικειμενική, όπου καθορίζεται από την εκτίμηση των εξωτερικών συνθηκών.

Τα περισσότερα καταλύματα υπαίθρου που λειτουργούν στις μέρες μας φροντίζουν να προσφέρουν στους πελάτες τους δελεαστικά πακέτα διακοπών, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους στο έπακρον αλλά και να εξασφαλίσουν την μακροχρόνια πελατειακή σχέση μαζί τους. Τα καταλύματα αυτά έχουν πλέον κατανοήσει πως πρόκειται για επιχειρήσεις οι οποίες έχουν ως σκοπό την κάλυψη των αναγκών των πελατών τους στον τομέα του τουρισμού και των διακοπών, αλλά όχι για μια και μόνο φορά. Σκοπός του κάθε ταξιδιωτικού καταλύματος υπαίθρου είναι να προσφέρει ευχάριστη και ήσυχη διαμονή στους τουρίστες που θα επισκευτούν την Ελλάδα, με το δυνατόν χαμηλότερο κόστος προσφέροντας ταυτόχρονα στον κάθε πελάτη την άνεση και την πολυτέλεια που εκείνος επιθυμεί για τις διακοπές του.

Η έρευνα για την δράση των ιαματικών νερών, όπως προαναφέρθηκε, δεν θεωρείται πλήρης. Με βάση την μέχρι σήμερα έρευνα, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε διεθνές επίπεδο, προκύπτουν κάποιες ενδείξεις θεραπευτικής χρήσης των ιαματικών πηγών. Παράλληλα, υπάρχουν οι «παραδοσιακές ενδείξεις», αυτές δηλαδή που γίνονται αποδεκτές από ιατρούς και ασθενείς, για τη χρήση των νερών των πηγών.

Ο ιαματικός τουρισμός είναι δυνατό να αποτελέσει και μέσο ξεκούρασης, αναζωογόνησης και ανανέωσης εκτός από μέσο θεραπείας. Έτσι από κοινού ο θερμαλισμός η κλιματοθεραπεία, η θαλασσοθεραπεία και η πηλοθεραπεία που έχουν μεγάλη σχέση μεταξύ τους μπορούν να αποτελέσουν μορφές τουρισμού που θα συμβάλλουν στην πρόληψη, αποκατάσταση της υγείας, ξεκούραση, ομορφιά, δηλαδή ταυτόχρονη ανάγκη για διακοπές και θεραπεία μαζί σε ένα πρότυπο περιβάλλον.

Κατά τον 20^ο αιώνα οι ιαματικές πηγές είχαν συνδεθεί με τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, δεδομένου ότι μόνον η αριστοκρατία μπορούσε να τις επισκέπτεται. Έτσι, υπήρχε μία έντονη τάση της αριστοκρατίας να συγκεντρώνεται στα κέντρα αυτά κυρίως επειδή το επέβαλαν οι κοινωνικές επιταγές, αλλά και για λόγους προσωπικής ηρεμίας και χαλάρωσης. Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας που απόκτησαν τα ιαματικά κέντρα προσέελκυσε πολλούς καλλιτέχνες, συγγραφείς και γενικότερα διανοητές της εποχής εκείνης, αφού οι ίδιοι ένιωθαν την ανάγκη να ενταχθούν στην αριστοκρατία. Η αλλαγή ήρθε στα μέσα του 21^{ου} αιώνα με τη βελτίωση των υπηρεσιών κοινωνικής ασφάλισης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- 1 Αγγελίδης, Ζ, (1988), Εμφανίσεις κοιτασμάτων πηλού στον ελληνικό χώρο και δυνατότητες αξιοποίησης τους στον θεραπευτικό τουρισμό, 2^ο Συνέδριο για τα Θέρμο μεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 2 Αγγελίδης, Ζ.,(1986), *Εισαγωγή στα θερμομεταλλικά νερά*, Θεσσαλονίκη.
- 3 Αντωνιάδης, Κ., Δημητρίου, Χ, (1988), Χρήση των θερμομεταλλικών νερών για παθήσεις του στοματογναθικού συστήματος, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 4 Βουδούρης, Κ, (1988), Ιαματική λουτροθεραπεία ρευματικών νοσημάτων, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 5 Βουδούρης, Κ., (1987), *Συστηματικές επιδράσεις μη στεροειδών αντιφλεγμονωδών φαρμάκων*, Ελλ. Ιατρ., 53, 141.
- 6 Γεωργόπουλος Χ., (2005), *Χρηματοοικονομική Διοίκηση Επιχειρήσεων*. Ελληνική Ακαδημία Διοίκησης Επιχειρήσεων
- 7 Γκάγκλος, Δ., (1988), Η οργάνωση και λειτουργία του φυσιοθεραπευτηρίου στη λουτρόπολη, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 8 Δανιήλ, Κ., (1988), Η επίδραση του ιαματικού νερού του Πλατυστόμου σε παράγοντες που επηρεάζουν τη λιθογένεση, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 9 Δημητριάδης, Σ., Αστεριάδης, Α., Κοσκοσίδης, Δ., Αδάμος, Μ., Γούναρης, Α.,
- 10 Σταυρίδου, Ο., (1988), Δυνατότητες ανάπτυξης λουτροθεραπευτικών κέντρων στην Ελλάδα, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 11 Δημόπουλος, Γ, (1988), Υδρογεωλογικά και υδροχημικά χαρακτηριστικά των θερμομεταλλικών νερών της Ελλάδας, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη, 1988.
- 12 Εμβαλωματής, Α., (1988), Μικροβιολογική κατάσταση μερικών θερμομεταλλικών

- πηγών (λουτρική περίοδος 1988), 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 13 Κάντζος Κ., (2002), Ανάλυση Χρηματοοικονομικών Καταστάσεων. Εκδοτικός Οίκος "Interbooks", Αθήνα.
- 14 Καρατζά, Ι, (1988), Προγραμματισμός - ανάπτυξη θεραπευτικού τουρισμού από τον Ε.Ο.Τ., 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 15 Κνιθάκης, Ε., (1985), *Επί των παρατηρήσεων στις θερμές πηγές της περιοχής Θερμών Νιγρίτας - Σερρών*, ΙΓΜΕ, Αθήνα.
- 16 Κνιθάκης, Ε., (1986), *Έκθεση επί των υδρογεωλογικών συνθηκών της θερμής πηγής Αγγίστρου*, ΙΓΜΕ, Αθήνα.
- 17 Κρητίδης, Π., (1988), Ραδιενεργά ιαματικά λουτρά και αρχές ακτινοπροστασίας, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 18 Κυριακίδης, Δ. Τσόκας, Π, (1987), *Προκαταρκτική γεωηλεκτρική μελέτη Νιγρίτας - Θερμών, Σύνδεσμος Ιαματικών Πηγών Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη.
- 19 Λέκκας, Α., (1938), *Αι 750 μεταλλικάι πηγαί της Ελλάδος*, Αθήνα.
- 20 Λουκοπούλου, Μ, Χιωτέλη, Μ., (1988), Ιστορία της λουτροθεραπείας, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη, 1988.
- 21 Λαγός, Δ., (2005), Δυνατότητες Ανάπτυξης του Τουρισμού Υγείας, *Εισήγηση στη Διημερίδα Εργασίας για το Εθνικό Σχέδιο Ανάπτυξης του τομέα «Υγεία και Κοινωνική Αλληλεγγύη 2007-2013»*, Αθήνα.
- 22 Μπούρτζος, Κ, Εμβαλωματής, Α., Δέλλιου, Φ., Δεμερτζίδου, Ο., (1988), Υγιεινή χώρων και λουτροθεραπεία, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 23 Νιάρχος Ν., (1997), *Χρηματοοικονομική Ανάλυση Λογιστικών Καταστάσεων*, 5^η έκ. Εκδόσεις Α. Σταμούλης, Αθήνα
- 24 Οικονόμου Μ., (2005), Ποιότητα ζωής και ψυχική υγεία, *Ψυχιατρική Κλινική, Πανεπιστήμιο Αθηνών*, Αιγινήτειο Νοσοκομείο, Αθήνα.
- 25 Παναγιώτη, Ε., Χρήστου, Ο., (1988), Γεωλογικά και υδρογεωλογικά στοιχεία από τη μελέτη των ιαματικών πηγών του Δήμου Σιδηροκάστρου και της Κοινότητας Αγγίστρου Σερρών, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 26 Παναγιωτακόπουλος Δ., (2005), *Συστημική Μεθοδολογία και Τεχνική Οικονομική*, Εκδόσεις Ζυγός.

- 27 Παπαδόπουλος, Γ., (1985), *Θερμομεταλλικές πηγές και πρόγνωση των σεισμών στην Ελλάδα*, Περισκ. Επιστήμ., I, 80, 40-46.
- 28 Πάτρας, Δ., (1988), *Υδρογεωλογικές και υδροχημικές έρευνες στην περιοχή των θερμομεταλλικών πηγών του Ελλαδικού χώρου, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.*
- 29 Παυλίδης, Σ., *Γεωτεκτονικό πλαίσιο των θερμομεταλλικών πηγών του ελλαδικού χώρου, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη, 1988.*
- 30 Περτέσης, Μ., *Ελληνικά μεταλλικά πηγαί, Δήμος. Γεωλ. Υπηρε. της Ελλάδος.*
- 31 Περτέσης, Μ, (1988), *Περί της σταθερότητας της χημικής συστάσεως και της θερμοκρασίας των ελληνικών μεταλλικών πηγών, Πρακτικά Ακαδ. Αθηνών, Τ 26, Αθήναι,*
- 32 Πυρίλη, Κ., (1988), *της φυσικοθεραπείας - λουτροθεραπείας σε παθήσεις του μυοσκελετικού συστήματος, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.*
- 33 Σαρακιώτης, Α., (2002), *Συστηστική Λουτροθεραπεία - Ιατρικές παρατηρήσεις και εφαρμογές, Αθήνα.*
- 34 Σκαρπιά - Χόιπελ, Ξ., (1988), *Η αναψυχή ως παράμετρος του θεραπευτικού τουρισμού, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.*
- 35 Σούλιος, Γ., (1988), *Ρύπανση - μόλυνση θερμομεταλλικών πηγών και ζώνες προστασίας. Παράδειγμα καθορισμού ζώνης προστασίας από τη θερμομεταλλική πηγή Λαγκαδά, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.*
- 36 Σούλιος, Γ., Αγγελόπουλος, Χ., Ναγκούλης, Α., (1988), *Προσδιορισμός των ζωνών προστασίας των ιαματικών πηγών Λαγκαδά, Σύνδεσμος Ιαματικών Πηγών Ελλάδας, Θεσσαλονίκη.*
- 37 Σπαθή Σ., (2000), *Ο ιαματικός τουρισμός & η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας στην Ελλάδα*, ΚΕΠΕ
- 38 Σταθόπουλος, Γ., (1988), *Κοινωνικές παράμετροι των θερμόμεταλλικών πηγών, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.*
- 39 Σταθόπουλος, Γ., (1988), *Μικροβιολογικός έλεγχος των θερμομεταλλικών πηγών, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.*
- 40 Συνεφάκης, Γ., (1988), *Μεθοδολογία και παράμετροι για μια συστηματική ανάπτυξη των ιαματικών πηγών στον ελληνικό χώρο, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.*
- 41 Τηλίδης Χ., (2005), *Αρχές και Εφαρμογές Πολιτικής Υγείας*, Αθήνα.

- 42 Τριανταφυλλοπούλου, Σ., (2003), Επιχειρηματική αξιοποίηση των ιαματικών πηγών από την Τοπική Αυτοδιοίκηση
- 43 Τριαρίδης, Κ, (1988), Ιατρική προσέγγιση του θεραπευτικού τουρισμού. Σημερινή κατάσταση και προοπτικές, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 44 Τριβιζά, Μ., (1994), *Ιαματικές πηγές Ελλάδος*, Ε.Ο.Τ., Αθήνα.
- 45 Τριβιζά, Μ., (2007), *Ιαματικές πηγές Ελλάδος*, Ε.Ο.Τ., Αθήνα.
- 46 Τσαλιγόπουλος, Μ., (1988), Υδροθεραπεία. Μύθος ή πραγματικότητα ;, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 47 Τσάπας, Γ., (1988), Η ποσιθεραπεία σε νοσήματα του ουροποιητικού και πεπτικού συστήματος, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 48 Χαϊδά, Χ, Διόμου, Χ., (1988), Θεραπευτικοί πηλοί, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 49 Χολέβας, Μ., (1988), Εισπνευσιοθεραπεία σε παθήσεις του κατώτερου αναπνευστικού συστήματος, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 50 Χρυσομάλλης, Φ., (2008), Η χρήση των θερμομεταλλικών νερών στις δερματολογικές παθήσεις, 10^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.
- 51 Ψαρράκος, Κ., (1988), Ραδιενέργεια ιαματικών πηγών Ελλάδας, 2^ο Συνέδριο για τα Θερμομεταλλικά Νερά, Θεσσαλονίκη.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- 52 Brealey R, A. and Myers S, C., (2000) *Principles of Corporate Finance*. 6th ed.. Irwin Mc Graw-Hill
- 53 Bojadgieva K., Dipchikova S., Benderev A, Koseva J., (2001) *Balneology in Bulgaria*
- 54 Carella R., (2001) *The Spa Situation in Italy*
- 55 Barnault, M., Equipement et gestion, (1971) La situation actuelle du thermalisme en France, *VII Congres internal de la S.I.TH.*, Vichy.
- 56 Damoradan, A., (2005) *An Introduction to Valuation*, Διαθέσιμο από : www.damodaran.com
- 57 Damoradan, A., (1996) *Investment Valuation*. university edition. John Wiley & Sons,

Inc

- 58 Dinculescu, T. et al., (1963) *Balneofizioterapie*, Ed. Med., Bucurest.
- 59 Dobrovolskaya, M., (1971) *La technique balneaire en U.R.S.S, VII Congres internat. de la S.I.TH*, Vichy.
- 60 Fulder, S., Monro, R., (1981) *The start of complementary medicine in the United Kingdom, Threshold Foundation Bureau*, London.
- 61 Fytikas, M, Kolios, K, (1979) Preliminary heat flow map of Greece, Terrestrial heat flow in Europe, V. *Cermbak-L. Rybach (ed), Springer-Verlag, 197-205*
- 62 Fytikas, M., Andritsos, N., Karydakis, G, Kolios, K, Mendrinou, B., Papachristou, M., (200) Geothermal exploration and development activities in Greece during 1995-1999, *World Geothermal Congress 2000*, Japan.
- 63 Gavrilov, A., (1959) *Balneoteknika* (Trad, limbarom., Bucuresti, 1969), Moskva.
- 64 Giordano, M., Ara, M., Spa treatment for rheumatic diseases, *In chronic forms of polyarthritis*, F. Wagenhauser (ed), p. 260, H.
- 65 Kolb, R., (1996) *Investments*, Blacwell Publishers.
- 66 Giorgieva M., Popovski K., (2001) *Thermal Spas in Macedonia*
- 67 Klein - Rebour, F, (1967) *Les aux thermo-minerales dans l' antiquite*, *In La technique de l' eau*, 247 & 248, p. 40-42 & 33-35.
- 68 Knoblich Klaus, (2001) *Thermal Springs in Germany and Middle Europe*
- 69 Kritidis, P., Angelou, P., (1986) Concentrations of Rn222 and its short-lived decay products in a number of Greek radon spas, *Nucl. Instr. and Meth. in Phys. Res.*, B 17, p.537-539.
- 70 Lund John, (2001), *Balneological Use of Thermal Waters*, Bucuresti.
- 71 Pricajan, A, (1972) *Apele minerale si termale din Romania*, Bucuresti.
- 72 Rosea, M., Farcas, D., (2001), *Geothermal health and tourist spas in Romania. The case of Felix Spa, Oradea.*
- 73 Steiner, R, Valkenburg, K, Stadt, R., Stoyanova-Scholz, M., Zant, J., (1986) *Balneologische behandlung von patienten mit rheumatoider arthritis*, *Phys. Med. Pain. Med. Klim.*, 15,184.

Διαδικτυακές αναφορές

- 74 <http://www.wttc.org>
- 75 <http://www.sra.gr>
- 76 <http://www.etasa.gr>
- 77 <http://www.healthspas.gr>
- 78 <http://www.upnet.gr>
- 79 <http://www.mpo.cz/gc/9804/page003>www.uni-giessen.de/ggl068/pdf-Dateien/Geothermie/Literatur/Gth-
<http://www.uni-giessen.de/ggl068/pdf-Dateien/Geothermie/Literatur/Gth->
<http://www.europa.eu.int/comm/energy/library/geotherm.pdf>.
- 80 <http://www.guardian.co.uk/health/story/0,3605,498854,00.htm>
- 81 <http://www.e-pliroforiki.com>
- 82 http://www.uni-giessen.de/Rgl_068/pdf-Dateien/Geothermie/Literatur/Gth-daysOl/workshop/Carella.PDF
- 83 <http://www.germanculture.com.ua/librarv/weeklv/aa031399.htm>
- 84 http://www.frommers.com/destinations/germany/0224020936.cfm#section_dirname^
- 85 <http://www.iga.igg.cnr.it/germany.php>
- 86 <http://www.uni-giessen.de/ggl068/pdf-Dateien/Geothermie/Literatur/Gth-->
- 87 <http://www.mpo.cz/gc/9804/page0031>
- 88 <http://www.marienbad.cz/htmluk/zdroje.html>